

NR 2 2010

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund
Professor Sten Skansjö, Lund
Fil.dr Bengt Söderberg, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Georg Welin: Kungarnas Dalby och biskop Egino	1
Jojan Vadenbring: Mogens Swave och snapphanarna	24

Tidskriften Ale utges med stöd från Vetenskapsrådet

TRYCKTJÄNST I ESLÖV HB, 2010

Kungarnas Dalby och biskop Eginio

Av Georg Welin

Ämneslärare, Billinge

Under slutet av april 2010 hölls en internationell, mångdisciplinär konferens i Dalby, bl.a. med anledning av 950-årsminnet av biskopatets inrättande där under Eginos ledning. Konferensens namn var *Locus celebris* – den berömda platsen – och temat Dalby kyrka, kloster och gård. En av föreläsarna var förf. till den följande uppsatsen.

Redaktören

Problemet Dalby

Enligt Adam av Bremens samtida krönika skall danakungen Sven Estridsen (omkr 1060) ha låtit indela det skånska stiftet (diocesim) i två biskopsdömen (episcopatus). Lund skall han då ha gett till den anglosaxiske biskopen Henrik, Dalby till den i Hamburg invigde biskopen Eginio.¹ Att ett nytt biskopssäte vid detta tillfälle inrättas på endast en mils avstånd från Lund har benämnts »problemet Dalby». Som förklaring har forskningen oftast föreslagit någon särfunktion för endera av de båda platserna. För Lunds del skulle man här efter de senaste decenniernas arkeologiska rön kunna tillägga, att denna ort redan omkring 1050 framträder som ett väletablerat centrum, och då inte minst i kyrkligt avseende.² Samtidigt måste man dock inväga, att den med Eginio och 1060-talet rimligen förknippade pelarbasilikan i Dalby varit av för sin tid högst ansevärda proportioner. Därför skall här den alternativa förklaringen diskuteras, att Sven Estridsen, enligt Lunds domkyrkas kapitelbok, Dalby kyrkas förste byggherre, rönt motgångar med sina tidigaste planer på att etablera ett överordnat, administrativt centrum för sitt rike, förmodligen i Lund.³ Han skulle därefter med biskop Eginio och det säkert redan anrika Dalby kunna ha provat

nya vägar. En följdfråga blir dock varför kungen efter det händelsedigra året 1066 väljer att återförenera de båda stiftsområdena under Eginio, varpå denne snart skall ha förlagt sitt säte till Lund.⁴ Nedan diskuteras dessa problemställningar, här med fokus på de manifesta lämningarna i Dalby som historisk källa.

Forskningsläge

Uppå randen av en utlöpare till Romeleåsen står Dalby vita kyrka, vida synlig utåt Lundaslätten. Tidens tand och andra omständigheter genom seklerna har lett till att det monumentala byggnadsverket framme vid mitten av 1700-talet hunnit avkortas betydligt åt öster och därmed antagit en tämligen knubbig gestalt. I den anrika helgedomen ingår dock ännu betydande lämningar av en treskeppig basilika från 1000-talet och av ett sammansatt tornparti i väster. Åt norr ansluter Dalby Kungsgård med ytterligare byggnader och rester därav från ett medeltida klosterkomplex. Med alla lämningar från ett långt förflutet utgör platsen sålunda ett rikt, historiskt arkiv. Det var vid undersökningar 1919 som man mera avgörande kunde påvisa att där i den anrika helgedomen ännu finns betydande, kvarstående partier av en högst ansevärd basilika från 1000-talet. Året därpå

publicerade O. Rydbeck en kortfattad redogörelse och ett decennium senare framlade S. Anjou sin numera närmast klassiska avhandling i ämnet.⁵ En treskeppig basilika med arkader på sex pelarpar, i öster ett kvadratisk kor av mittskeppets bredd och i väster en rak avslutning. Det var den uppfattning som forskningen då i stora drag skulle komma att enas om. (Först ett stycke in på 1100-talet skulle långhuset ha avkortats med en arkad vid väständan, varefter ett kraftigt västparti med »mittkvadrat» och flanktorn här tillkommit.) Den ursprungliga anläggningen förbands nu på sannolika skäl med ovan nämnda notis i Lunds domkyrkas kapitelbok, enligt vilken Danmarks samtida konung, Sven Estridsen (1047–1076), såsom den förste uppfört Dalby kyrka och låtit indela sitt rike i åtta stift.⁶ Man kunde även hänvisa till mästare Adams (ca 1075) vittnesbörd om stiftsreformen ca 1060, då kungen skall ha gett episkopatet Dalby till den i Hamburg-Bremen invigde biskopen Egino. Till de sparsamma beläggen från äldsta tid hör även Ailnoths uppgift om hur kung Harald (1076–1081) efter sin död blivit begravd på den berömda platsen. Som exempel på Knut den heliges (1081–1086) omsorger om kyrkliga institutioner nämner slutligen Passio Dalby.⁷

Vid en ny arkeologisk undersökning på 1960-talet framgrävdes bl.a. murrester från ett till synes mera ursprungligt västparti vid Dalby kyrka. Nu fann man även att det kulturlager, som tidigare noterats innanför och närmast utanför själva kyrkan, hade en högst ansenlig fortsättning åt väster. Här påträffades betydande lämningar av en samtida, omfattande gårdsbildning. De nya rönen presenterades tidigast av E. Cinthio 1966.⁸ K. Anderssons grävningsrapport kom 1970 och 1971 följde hennes avhandling om den vendiska (slaviska) keramiken på platsen.⁹ Därigenom gavs en detaljerad information om utgrävningens resultat och om fynden. En

vidare tolkning av resultaten i deras historiska sammanhang gavs av E. Cinthio 1983.¹⁰ Anläggningen som helhet antog nu närmast karaktären av ett kungapalats efter kontinentala förebilder. Under 1991 redovisade förf. sin analys av vissa grundmursrester, vilka tolkades som lämningar efter en äldre, enskeppig stenkyrka på platsen. Dess eventuella anknytning till kung Svens fäderne diskuterades vidare 2004.¹¹ I anslutning till de litterära beläggen kvarstår däremot frågor rörande den efterföljande, rymliga basilikans tillkomst och ursprungliga funktion.

Diskussion

I notisen från 1125 anges Sven Estridsen som Dalby kyrkas byggherre. Men vad har lunda-bröderna velat säga med förbehållet »primus»? Efter ett tidigt uppslag av Anjou tolkade O. Rydbeck innebörden så, »att vid tiden för notisens nedskrivande denna första kyrkas västparti ombyggts och väsentligt utvidgats». I sin avhandling 1930 daterade däremot Anjou själv denna ombyggnad till tidigast 1140-talet. Han förmodade då att man med »primus» endast velat ange, att kung Sven varit den förste kyrkobyggaren överhuvud på platsen. I ett kritiskt omnämnande vidhöll däremot O. Rydbeck den tidigare tolkningen.¹² På 1960-talet framgrävdes grundmurarna till ett liknande västparti i Helmarshausen. Tillsammans med ett palmettkapitel av sen typ skulle detta enligt A. Tuulse medge en datering av Dalby till 1100-talets senare hälft.¹³ Från andra utgångspunkter kom däremot E. Cinthio att ansluta till uppfattningen om tidigt 1100-tal. Vid överlåtelsen till ett i detta skede reformerat brödrakonvent skulle kungen enligt en samtida vana med ett kraftfullt västparti kunna ha låtit markera sin fortsatta rätt, sitt »servitium regis».¹⁴

Att Sven Estridsens dödsnotis sannolikt omredigerats när den inskrevs i en ny min-

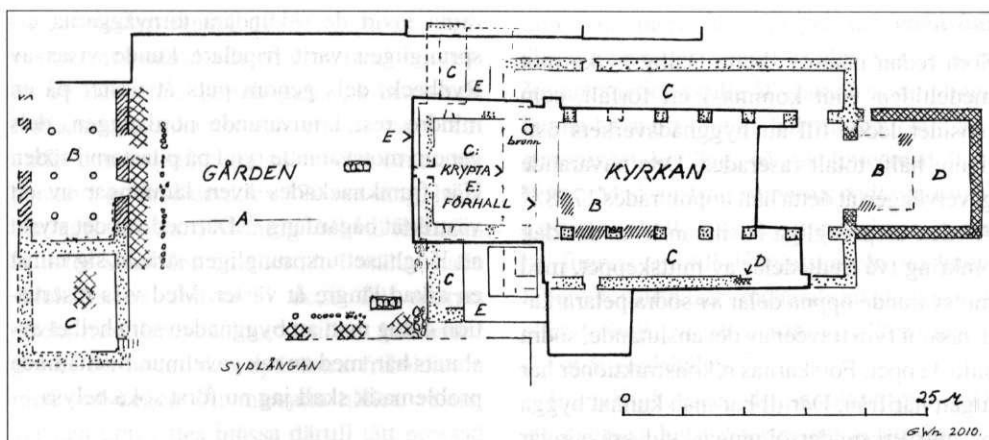

Fig. 1. Översikt av lämningar från de äldsta kända anläggningarna, samt tolkningsförsök. Planunderlag S. Anjou 1930 och K. Andersson 1970. Föreslagna dateringar ungefärliga.

- A. äldsta kulturlager (hela omr.), ca 1000–1045
 - B. stenlänga (och mindre kyrka?), ca 1045–1055
 - C. »källarhus», basilika och västkrypta, ca 1055–1066
 - D. altarnisch och basilikans kor, ca 1075–1081
 - E. ombyggt västparti med förhall, ca 1160
- nuvarande ytterfasader

nesbok 1125 behöver däremot inte innebära att en byggnadsbedrift som »reducerat» denne konung till »primus» inträffat först vid detta tillfälle. En tolkning, som hittills veterligen inte prövats gentemot de manifesta lämningarna på platsen, är att redan själva basilikan blivit uppförd i två etapper. Om så varit fallet, skulle snarast Sven Estridsens två närmast efterföljande söner på den danska tronen, Harald och Knut, kunna ha svarat för den i notisen 1125 rimligen underförstådda andrainsatsen. Denna möjlighet kommer här att beaktas.

De äldsta skedena

Först vill jag korrigera min tidigare uppfattning om de äldsta skedena på platsen. Helt grundläggande är K. Anderssons systematiska undersökning av keramiken, som utifrån ett stort jämförelsematerial hänför det tidigaste kulturlagret till 1000-talets förra hälft.¹⁵ Hithörande fynd har på bifogade

översikt getts littera A. De i västra längans påträffade stolpresterna satt först upptill i nämnda lager och täcktes i sin tur av den murade längans byggnadslager. Detta en gång magnifika hus bör därför ha tillkommit tidigast framemot 1000-talets mitt. Andra lämningar tyder på att även murade nord- och sydlängor tillhört i varje fall konceptet för denna tidiga gårdsbildning.¹⁶ Mera osäker är däremot den mindre stenkyrkans relation till nämnda kulturlager. På översikten har den samgrupperats med den murade gården under littera B. Slutligen möter i västlängans sydligaste tredjedel en närmast gjutmurad grundkonstruktion samt en varierad användning av nya stensorter. Denna murteknik svarar mot densamma i själva basilikans långhus.¹⁷ För gårdens del tolkar jag detta som följden av en tidig ombyggnad, betingad av sättningar där den brantare markslutningen åt sydväst vidtar. Hithörande lämningar sambetecknas här under littera C.

Basilikan

Som redan nämnts skulle Dalby kyrka mot medeltidens slut komma i ett förfall, som omsider ledde till att byggnadsverkets östligare hälft totalt raserades. Den nuvarande gavelväggen åt detta håll uppmurades 1758.¹⁸ Av den ursprungliga basilikan kvarstår idag omkring två tredjedelar av mittskeppet, med motsvarande öppna delar av södra pelararkaden samt fyra travéer av det anslutande, södra sidoskeppet. Forskarnas rekonstruktioner har utgått härifrån. Därtill har man kunnat bygga på murverksundersökningar, vid grävningar påträffade byggnadsrester och andra lämningar samt jämförande analyser. Grävningarna 1919 utfördes under ledning av O. Rydbeck. Öster om den kvarstående kyrkan var murresterna under jord tämligen fragmentariska men gav ändå bestämda anhaltspunkter. I. Zetterberg och S. Anjou kunde sålunda rekonstruera läget av triumfbågen och ett ursprungligt, kvadratisk kor av samma bredd som mittskeppet.¹⁹ Mera osäker var man om basilikans västra avslutning. Att arkadpilast-

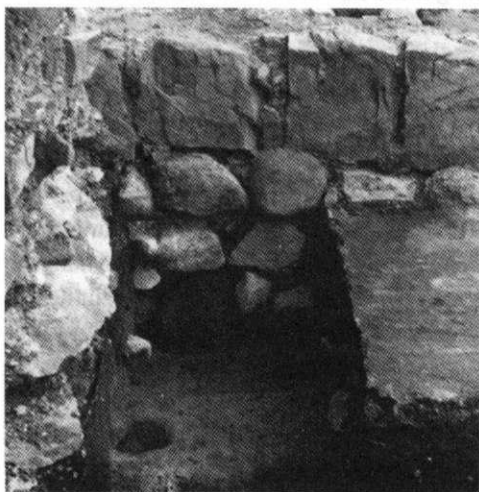

Fig. 2. Grundmur av vald marksten i kallmur och murad övermur av stora kluvna gnejsblock. Foto LUHM, K. Andersson 1966.

rarna invid de sekundära tornväggarna ursprungligen varit fripelare kunde visas av Rydbeck, dels genom puts åt väster på en mindre rest i nuvarande nordväggen, dels genom motsvarande fynd på pilastern i söder. Här framknackades även lämningar av ett västriktat båganfang²⁰ Därmed var det styrkt att långhuset ursprungligen sträckt sig minst en arkad längre åt väster. Med viss reservation antog man att byggnaden som helhet avslutats här, med en rak gavelmur. Sistnämnda problematik skall jag nu först söka belysa.

Basilikans äldsta västparti

Västpartiet, som helhet betraktat, är en synnerligen komplex lämning. Ett nedersta våningsplan benämns efter Anjou vanligen »förhall». Enligt resultaten 1965/66 svarar emellertid dagens markyta härintill mot den ursprungliga.²¹ Bottenvåningens golvyta har sålunda redan från början legat ca 50 cm ner i marken. Från detta rum har man åt andra hållet via trappor haft ca 80 cm (idag ca 1 m) upp till kyrkans mittskepp. Bortsett från senare anpassningar torde sålunda »förhallen» till sitt ursprung ha varit ett »hypogeum», en krypta. Frågan är därför närmast från vilken tid detta delvis underjordiska rum leder sitt ursprung. Invid den frilagda grunden till 1100-talets södra flanktorn anslöt ett västgående, gjutmurat grundparti med brottyta. Det framgrävdes 1919 endast till en kortare sträcka om ca 1 m. Anjou noterade att den bevisligen äldre murresten var av alldeles samma bredd (ca 102–103 cm) och utförande som basilikans grundmurar i övrigt.²² Han förmodade att den tillhört någon form av avgränsning. Vid en mera fullständig utgrävning 1966 frilades däremot här en fortsättning, som visade sig bilda ett murhorn åt SV.²³ Man frågar sig hur den nordgående delen av denna mur varit relaterad till ett ursprungligt mittparti, där kryptan/förhallen nu ligger. Då kan det noteras att O. Rydbeck vid

en golvundersökning 1940 i kryptans sydvästra travé påträffade en grav med sidohällar av natursten, jämnhuggna på insidorna. Hällarnas ovankanter låg endast ca 8 cm under den ursprungliga golvnivån. En mansperson i 40-årsåldern, ca 179 cm lång, hade här lagts till vila. Sedvanlig häll vid fotändan åt öster saknades emellertid. I stället hade sidohällarnas ändtytor i detta fall murats direkt mot den sträckmur, vilken här under golvet förbinder den sydvästra frikolonnen med sydväggen. Åt motsatta hållet, väster, var den gravsattes hjässa därtill tätt pressad mot huvdhällen, som endast utgjordes av en helt tunn (ca 3 cm) Övedsflisa.²⁴ Synbarligen har man här tvingats inrätta sig efter på förhand givna, ytterst snäva »ramar». Förklaringen att kryptans västvägg under golv skulle kunna ha getts en »utbottning» på hela 43 cm, från väggbänken räknat, är redan av jämförelseskäl helt osannolik. Gravens gräns åt väster ligger emellertid ungefärligen i liv med insidan av det 1966 utvändigt framgrävda, nord-sydgående grundstråket. Ovan sidornas nivå (för mur respektive ursprungligt golv) synes dessutom vara ungefär densamma, ca -143 cm relativt Anjous referensplan.²⁵ Man skulle sålunda kunna miss-tänka att det här, innanför västra kryptväggen, under golv finns rester av en äldre, i riktningen N - S långsträckt, genomgående grundmur. Åt norr skulle den kunna ha fortsatt över hörn till ett grundmursparti, som av R. Blomqvist registrerades nere i pannrummet till nuvarande byggnaden »magasinet».²⁶ Det återstår i så fall dock att förklara det ålderdomliga murverket i västra kryptväggen, liksom i de *mellersta* facken hos sidoväggarna härnere. De är i huvudsak murade med ålderdomligt behuggna kvadrar, av Helsingborgs- och Övedssandsten. De tre översta synliga skiften, uppe under sköldbågarna, avviker emellertid markant härifrån genom sina omsorgsfullt skrädhuggna kva-

drar i en mera fast, ljusgrå sandsten. Det äldre materialet nedtill skulle kunna vara återanvänt och skulle åt väster ursprungligen kunna ha suttit i en ca halvmeter östligare, genomgående vägg, på rak linje med flankerna. Med en från romarna nedärvd byggnadsvana skulle här då ursprungligen kunna ha funnits en till långhusgaveln ansluten, lättare konstruktion, måhända ett slags portik eller förhall, en s.k. *narthex*, vilken öppnat sig ut åt gårdshållet.²⁷

En svårighet med denna tolkning är dock att inga som helst *direkta* spår av ett genomgående, nord-sydligt grundmursstråk påträffades vid golvundersökningen 1940. I fältet mellan gravens huvudända och västväggen fanns, så långt det framgår av Rydbecks rapport och några vältagna foton, endast en med småsten uppblandad lera.²⁸ Ges därför möjligen en alternativ förklaring till gravens »trängda» läge? Enligt ett samtida bruk bör den ha varit försedd med en täckhäll, vilken nått någon dm ovan det ursprungliga golvets nivå. Alldeles mittemot själva graven, borta vid västväggen, finns därtill i murverkets väggbänk en något gåtfull insättning av två endast hjälpligt formade gnejsblock. I väggfältet närmast ovanför finns dessutom en lagning med mindre mursten. Denna insättning mäter totalt ca 1 m i bredd och ca 0,8 m i höjd, räknat från ursprunglig golvnivå. Läge och dimensioner tyder på att det rör sig om spår efter ett tidigare vid väggen uppmurat altare.²⁹ Framför detta bör ha funnits utrymme för officiantens mässläsning. Detta skulle sålunda kunna vara förklaringen till själva gravens förskjutning åt öster. En annan iakttagelse var att rester i samma través ytterkanter av en äldsta golvavtäckning med tunna övedsflisor *fortsatte in under de murade golvbänkarna*. Rydbeck skriver: »Det märkligaste var emellertid att det med bestämdhet föreföll, som om dessa plattor nedlagts i samband med grundmurarnas och ytter-

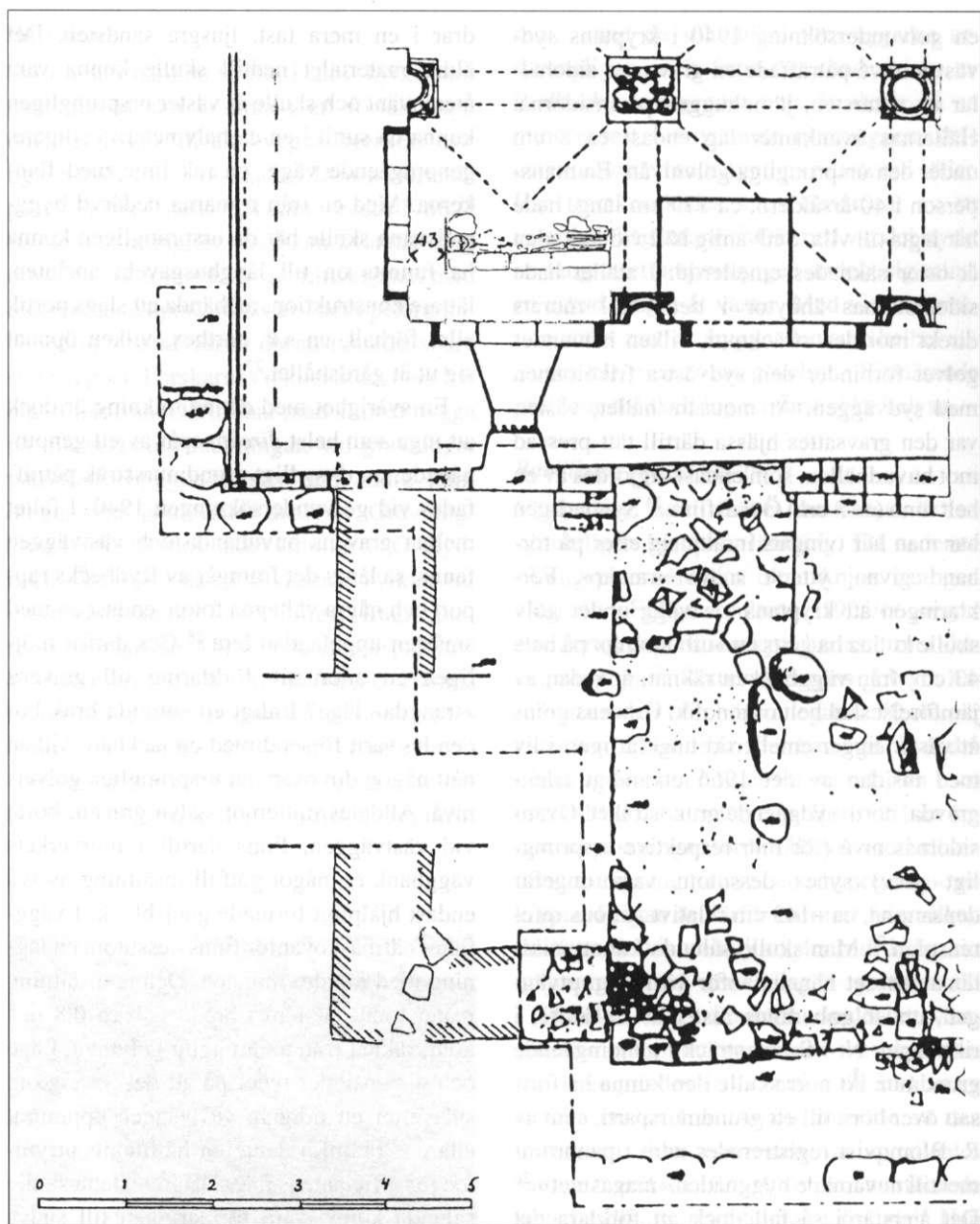

Fig. 3. Plan över den 1919 och 1966 framgrävda grundmursvinkeln åt SV, samt förslag till rekonstruktion (streckad linje) av dess fortsättning i västpartiets kvarstående mittkvadrat. Nederst t.h. den ca 2 m breda murgrunden till 1100-talets södra flanktorn.

murarnas uppförande, ...»³⁰ Detta skulle kunna tyda på att här funnits ett mera ålderdomligt valvsystem, vilket saknat väggbänkar och de därmed sammanhängande

sköldbågarna i väggarkitekturen. Sitter måhända de ålderdomliga kvadrarna i ursprunglig vägg?

Ytterligare kan då på utsidan noteras, att

stenarna i västportalens yttre omfattning avslutas på rak linje inåt, gentemot en vertikal bruksinsättning. Uppe på portalens impostnivå svarar denna mot en separation utåt väster på 8–9 cm av fasadens yttre murskal. En förklaring härtill skulle kunna vara att här inåt krypthållet finns en tunnare och mera ursprunglig »kärnmur», ca 117 cm bred. Från insidans håll finns det slutligen, uppe på läktaren, bakom orgeln, en vid, rundbågig nisch åt väster. Dess omfattning är, i likhet med de tre översta skiften i kryptan, murad av skrådhuggen, ljusgrå sandsten. Själva nischens djup är exakt densamma som den förmodade »kärnmurens» på kryptnivå, ca 117 cm. Därmed styrks misstanken att även denna anordning, och därtill i varje fall närmast omgivande mur, utgör en lämning av ett mera primärt koncept för basilikans västparti, med en högtsittande dörröppning utåt väster. Det skulle kunna vara genom en sekundär påmurning (murförtjockning) utåt väster som nämnda öppning vid något senare tillfälle förvandlats till en raksluten nisch, med ett rundfönster upptill i ytterskalet. Det ålderdomliga kvadermaterialet i kryptans nedre väggpartier skulle i så fall kunna förklaras med att där redan i det äldsta plankonceptet för basilikans västparti funnits en åt väster något framskjutande mittdel med krypta nedtill. Om en primär byggnadshytta endast hunnit påbörja denna del av ett mera ursprungligt västparti, skulle sedan en avlösande hytta kunna ha kommit att svara för en uppföljning med den finare murtekniken, upptill och i övervåningen.

En rekonstruktion som bygger på dessa iakttagelser har sina vanskligheter, men kan måhända vara värd ett *hypotetiskt* försök. Snarare än en helt rak avslutning utåt gården genom en narthex torde man närmast få anta att detta byggnadsparti redan från början haft en åt väster något (ca 0,8 m) framskjutande »mittrisalit». Ett sådant kompartiment, med

krypta och överliggande empor, bör ha haft en tvärrektangulär grundplan och anslutit till långhusets ursprungliga avslutning åt väster. En följdfråga blir närmast hur ett så planerat, mera primärt västparti invändigt får tänkas ha öppnat sig in mot kyrkans mitskskepp. Trots eftersökningar under golv kunde O. Rydbeck 1940 inte finna några som helst rester efter den förmodade grundmuren till långhusets ursprungliga västgavel.³¹ Om man emellertid gör det rimliga antagandet att långhusets arkader anslagit på lika breda pilastrar invid västväggen som invid triumfbågen borta i öster, bör gränsen till en tidig krypta kunna ha sammanfallit med den nord-sydliga, enligt Rydbeck tämligen bastanta sträckmuren i golvet under den nuvarande kryptans östliga kolonnpar.³² Ovan denna mur skulle en äldsta krypta på tidigromanskt vis, via en tredelad arkad med trappor, kunna ha öppnat sig in mot mitskskeppet, vars golv innan en sentida förhöjning legat endast ca 80 cm högre upp. Västpartiets emporvåning skulle, även den på tidigt vis, kunna ha öppnat sig in mot basilikans långhus via vida arkader. I en sådan gruppering har mittrummen varit hänvisade till ljusöppningar åt väster. För kryptans del får man måhända tänka sig ett rundfönster på den plats, där en västportal sedan tillkommit, vid ombyggnaden till förhall på 1100-talet.

Via den svalgång längs gårdens ovanvåningar, som vid grävningarna 1965/66 indikerades av fortlöpande stensträngar, skulle nu ett kungligt följte kunna ha kommit direkt till västpartiets empor. En rimlig bedömning av de totala, yttre höjdproportionerna hos ett kompartiment med de här hypotetiskt föreslagna grunddragen kan vara synnerligen vanskelig. Man kan inte bortse från de begränsningar, som de lokala förutsättningarna vid denna tid ännu kan ha inneburit. En västvägg av samma ringa bredd, ca 117 cm, finner man dock vid t.ex. det romanska tor-

net i skånska Fjelkinge.³³ Från jämförelsesynpunkt synes det sålunda inte helt orimligt anta att man redan nu i Dalby planerat för ett västparti i form av ett »tvärhus» av samma bredd som långhusets mittskepp, och som nått över dessnock med en krönande klockvåning. Alternativt får man måhända dock tänka sig att mittpartiet endast formats såsom ett till väståndan utdraget mittskepp. De flankerande utrymmena åt norr och söder skulle möjligen kunna ha anslutit som vid det gamla västpartiet till kungskyrkan i Vreta från tidigt 1100-tal, dvs. med pulpettak åt sidorna.³⁴ Bland med Dalby mera samtida monument förtjänar måhända som exempel även nämnas västpartiet med kejsarempor vid Mariakyrkan i Mittelzell på Reichenau i Bodensjön, som inför en återinvigning 1048 getts en liknande form. Domprosten Benno i Hildesheim skall ha kommit härifrån, och ett betydande, schwabiskt inflytande i det samtida Sachsen har kunnat påvisas.³⁵

Hur ter sig bakgrunden till ett västparti i Dalby, sedd i ett litet längre tidsperspektiv? Karl den stores bysantinskt (Ravenna) inspirerade, åttkantiga kejsarkapell i Aachen, från tiden omkring år 800, skulle komma att bli av nyskapande betydelse. Här leder ett västparti med flankerande trapptoureller till ett rum med upphöjd kejsartron i en »bekransande» övervåning, vilken sedan med vida bågar öppnar sig in mot mittrummet.³⁶ Som symbol för en kristen härskares legitimitet skulle detta grundkoncept i varierande former komma att återspeglas i västpartierna hos en rad efterföljande monument, och då inte minst inom det av kejsar Otto 962 upprättade »Romerska riket av tyska nationen». Underlaget för jämförelser begränsas dock av att flertalet av de representativa monumenten från denna period redan på ett tidigt stadium blivit ombyggda.³⁷ Den sedan länge försvunna S:t Riquier i Centula (påbörjad 790) är dock tämligen väldokumenterad och

öppnar för ytterligare aspekter. Av de båda koren i denna anläggning var det östra vigt åt titelhelgonet. Det västra hade en kryptvåning, och koret i våningen ovanför var helgat åt Frälsaren.³⁸ I analogi härmed skulle måhända östkoret i Dalby kunna ha varit vigt åt S:t Mauritius, hos lundabröderna ihågkommen som »patroni nostri», medan västpartiet skulle kunna ha varit ägnat åt Heliga Korset.³⁹ Såsom indicium kan anföras att Dalbybröderna efter den eldsvåda 1388, som i synnerhet drabbat kyrkans västligare delar, skall ha fört det stora korset till förvaring hos dominikanerna i Lund.⁴⁰ Den inre kommunikationen mellan västpartiets olika våningsplan bör i det tidiga skedet ha skett via trätrappor. De framgrävda grundstråken måste i varje fall ha svarat mot en sammansatt rumsbildning, som måhända även erbjudit rika möjligheter för de samtida gudstjänsternas musikaliska draman.

Vilken skulle kunna ha varit funktionen med den här föreslagna rekonstruktionen? Sven Estridsen har varit kyrkans förste byggherre och sonen Harald har lagts till vila på den berömda platsen, vilken även av efterföljaren Knut ägnats varmt intresse. Det torde därmed svårigen kunna uteslutas att kryptummets primärt tillämnade funktion varit gravkyrka för kungadynastin. Att korskulten varit av tidig betydelse för denna har påvisats av C. Nordenfalk och R. Holmberg.⁴¹ Av resterna att döma har ett altare vid kryptans västvägg blivit murat ovanpå golvavtäckningen. Detta tyder på att det tillkommit *efter* kryptans äldsta fas, som av murtekniken att döma kan ha sammanfallit med basilikans primära anläggningsperiod, förmodligen ca 1055–1065. Samtidigt är dock den här ned-satta stenkistan av tidig typ. Är det därför möjligt att med någon grad av sannolikhet identifiera den tämligen resliga mansperson i 40-årsåldern, som här en gång lagts till vila?⁴² Med stöd av anglosaxisk krönika

synes S. Bolin tidigt ha löst problemet med motsägande uppgifter om kung Haralds tron-tillträde. Från 1074 antas han i två år ha varit medregent, subregulus, till sin fader, Sven Estridsen, och efter dennes bortgång 1076 ensam innehaft tronen till sin död 1081. Han skall då ha varit omkring 40 år. Enligt Lundabrödernas minnesbok firades hans årsmässa den 17 april.⁴³ Med ovan föreslagna tolkning av ett antal drag i murverken torde därför slutligen den möjligheten få beaktas, att den i kryptan påträffade graven skulle kunna vara konung Haralds. Dess placering söder om sydvästra travéns mittlinje kan tyda på att rum reserverats även för den bortgångnes gemål, i Haralds fall drottning Margareta Estrid. Numera är det känt att denna välbärgade fru i stället blivit gravsatt i Roskilde domkyrka, dit hon på 1080-talet donerade 50 gårdar i Göinge.⁴⁴

Basilikans helhetsavfattning

Utifrån mitt antagande ovan om ett äldsta västparti i Dalby, på ett andra våningsplan kommunicerande med gårdslängorna, skulle en preliminär bild av en helhetsavfattning omkring 1060, i biskop Eginos tid, hypotetiskt kunna skisseras. Efter utgrävningarna 1919 kunde O. Rydbeck, I. Zetterberg och S. Anjou rekonstruera en treskeppig basilika, där arkaderna vilat på sex pelarpar. Ett kvadratisk kor av mittskeppets bredd har avslutit i öster. Med en rak avslutning åt väster antogs kyrkans totala längd enligt Anjou ha varit ca 39 m, långhusets bredd ca 19 m. Mittskeppets bredd, väggarna inräknade, är ca 10,7 m, sidoskeppen på tidigromanskt vis mindre än hälften därav, med yttervägg ca 4,2 m. I långhuset befinner sig högmurarnas krön ca 11,5 m ovan nuvarande golv, medan sidoskeppsväggarna ursprungligen varit något högre än nu, ca 5,3 m.⁴⁵ För korets höjd ges inga anhaltspunkter. Anjous förmodan att det

även såtillvida utgjort en fortsättning, utdragning åt öster, av mittskeppets proportioner mötte på sin tid ringa opposition.⁴⁶ Murbred-den, inklusive pelarnas, synes med undantag av västpartiets västvägg genomgående ha varit ca 95 cm, vilket närmast svarar mot 3½ bibliska fot à 27,5 cm. Befintliga förtagningar i högmuren ovan sidoskeppsvalven bör ha utgjort fästen för horisontella bjälkar. Sådana bjälkar har säkert även förbundit murkrönen över mittskepp och kor, tvärs över rummen. Därövan bör ett sparrverk, såsom nu, ha burit yttertaken. Framgrävningen 1966 av ett ursprungligt grundmurshörn åt sydväst kompletterar bilden. Med all reservation för min i detaljerna hypotetiska uppfattning om ett ursprungligt västparti bör redan kyrkans ursprungliga totala längd ha uppgått till ca 44,3 m.

Långhus och kor i skilda byggnadsfaser?

Utifrån vissa iakttagelser i stående murverk och framgrävda lämningar antog I. Zetterberg och V. Lorenzen, med senare instämmanden av O. Rydbeck och M. Rydbeck, att kor och långhus vid Dalby kyrka uppförts i skilda perioder.⁴⁷ Med sitt mera »kvaderliknande murverk» skulle koret ha tillkommit tidigast. Denna tolkning förkastades av Anjou: »Deras uppfattning om olika murnings-teknik i kor och långhus grundar sig icke på verkliga förhållanden. Ej heller materialet lämnar något stöd för en dylik åsikt».⁴⁸ Under 1930-talet påträffades i Äspö ett kapitel av sådan likhet med den kvarsittande, södra nischkolonnens, att det antogs härröra från en motsvarighet i norra mittskeppsarkadens (senare av fullmur ersatta) pelare. I avslutning härtill skrev M. Rydbeck (1936): »Kapitälens ifråga är ganska grovt huggna, liksom den bevarade kolonnen. De visa ej prov på samma exakta yrkesskicklighet som de nu i jorden gömda baserna till triumf-

bågens båda halvkolonner i samma kyrka. Den tyske mästaren hade tydligen hunnit uppfostra inhemska stenhuggare, vilkas färdighet ej nått så högt.»⁴⁹ I sin avhandling om »Die frühen Steinkirchen Dänemarks» (1969) refererade H. Krins till M. Rydbeck men skriver även: »Ohne irgendwo ein Baunaht beobachtet zu haben, vermutete Isidor Zetterberg auf grund der gegenüber den Langhaus sorgfältigeren, sich der Queder-mauerwerk nähernden Beschaffenheit den Chormauern, dass der Chor in einer ersten, das Langhaus zu einer zweiten Bauphase hochgeführt worden sei».⁵⁰ Krins synes sålunda lägga huvudvikten vid att man ej noterat någon skarv i murresterna mellan kor och långhus.

Man frågar sig närmast hur redan de tre i själva undersökningen år 1919 direkt deltagande forskarna O. Rydbeck, Zetterberg och Anjou kunde komma till såpass skilda uppfattningar. Är de tekniska och formella skillnaderna mellan långhus och kor verkligen av det slag, att man rimligen får anta en uppbyggnad i två olika byggnadsfaser? Och om så är fallet, vilkendera av de båda delarna får i så fall antas vara den primära? Jag väljer här att inleda med det till vissa delar ännu kvarstående långhuset. Ovanpå en fortlöpande sträckmur under golv har arkadernas pelarsocklar uppmurats i två skift, det övre indraget och med skråfas upptill. Materialet är Höörsandsten, som även möter i pelarnas hörnkedjor. I båda fallen är kvadrarna tämligen grovhuggna, närmast svarande mot källarhusets. I övrigt finner man i pelarfasaderna gnejs samt bindande utjämnings-skift av Övedsflisor (från Klintaformationen?). Enkelt skråfasade pelargesimser av Höörsandsten förekommer endast åt öster och väster, dvs. inåt arkaderna.

Den idag västligaste arkadpelaren är bredare (i Ö-V) än de övriga (ca 130 cm ovan sockeln). På sidan inåt mitten finns en halv-

cylindrisk nisch, vari man finner rester av en hård, glättad puts (varpå Anjou ger flera exempel).⁵¹ Här är den berömda nischkolonnen inmurad. Kapitålet från en tidigare motsvarighet i norr förvaras idag i Historiska museet i Lund. Materialet är en tämligen grovkornig Höörsandsten. Ytmönstret tyder på bearbetning med pikhammare, eller möjligen med spetsmejsel.⁵² Såväl basen som i synnerhet det förenklade kompositakapitålets bladtungor och form i övrigt utgör en typiskt ottonsk förenkling av antika förebilder. Vid 1000-talets mitt finner den nära motsvarigheter i ett område kring nedre Rhen, med en utbredning därifrån till det gamla Sachsländ. Den gamla jämförelsen mellan basilikan i Dalby och domen i Hildesheim vann ytterligare bekräftelse under andra världskriget, då en bombraid blottade en tidigare av murbruk dold kolonn i en pelarnisch där.⁵³

Övedssandsten återkommer i arkadbågarna, som har slagits med flisor (hällar) av detta material. Möjligen är det genom att de ned-satts mot form och i rikligt kalkbruk som de fått sin typiskt »överfallande» avvikelse från en strikt radiell ordning. Murtekniken i de 1919 putsbefriade högmurarna, beskriver Zetterberg som »råhugget materia i oregelbundna skikt». Anjou skriver däremot 1930: »Murningen har skett i tydliga skift. Någon synbar avsiktlig konstruktion med löpare och bindare har icke iakttagits. — — Murstenarnas synliga yta är genomgående liten och av ganska likartad storlek. På grund av den använda stenartens natur saknas i allmänhet markerade ligg- och byggytor. Stenarna äro endast grovt tuktade eller tillslagna och visa icke spår av bearbetning med mejsel eller hacka. De ligga i relativt tjocka murbruksfogar ...» Efter att, med hänvisning till E. Lundberg, ha betecknat murnings sättet som »tuktstensteknik av ålderdomligt slag», fortsätter Anjou: »Som material har huvud-

Fig. 4. Parti av södra mittskeppsvägen åt sydväst.

sakligen använts en hård, kristallinisk sandsten, som brutits i Hardeberga en halvmil nordväst om Dalby.» Den dåvarande geologiprofessorn K. Grönvall uppges ha svarat för bestämningen av stenmaterialet.⁵⁴ En mera detaljerad beskrivning av R. Blomqvist

1936 är i stora drag förenlig med Anjous. Stenformatet i mittskeppets högmurar uppges han vara 25 x 15 cm i genomsnitt, i södra sidoskeppets yttermur 20 x 12 cm. Murtekniken, »petit appareil alongée», finner han vara allmänt tidigeuropeisk. Därefter skrev han

emellertid: »Materialet i murskalet är gnejs. Stenarna äro ej i egentlig mening behuggna, ej ens tuktade, utan av mycket varierande form och med mer eller mindre oregelbundna godsidor.» Som geolog anlitas i detta fall amanuensen S. Nilsson.⁵⁵

De skilda uppgifterna om huvudsakligt material, Hardebergasten respektive gnejs, är anmärkningsvärd. Framtida undersökningar kommer måhända att bringa klarhet i frågan. Man har då att bortse från materialet i de ca 70 cm breda murskalen över de båda rökgångar, som i sen tid har intagits i högmuren. De svarar mot de två järnkaminer, vilka enligt foto 1919 då ännu stod uppställda invid nuvarande östra respektive västra arkadpelaren.⁵⁶ Samma bågförm som arkaderna uppvisar de ursprungliga, vid valvslagningen igenmurade fönsteröppningarna uppe i högmuren. Genom de idag vitputsade igenmurningarna kan man ännu uppleva hur deras skrånande smyggar öppnat sig till en betydande vidd inåt rummet (288 x 154 cm). Redan ute vid de tämligen grunda och åt sidorna rätvinkliga yttersmygarna har själva ljusöppningens bredd varit ca 112 cm.⁵⁷ Jämte de jämförelsevis smala sidoskeppen är detta ett närmast allmänt, tidigromanskt drag. Portalen i södra sidoskeppsväggen är ursprunglig. Dess enda ornering är de konsoiler, vilka bär upp den halvcirkelformiga, släta tympanonstenen under bågen. Spår efter även en nordportal har påträffats i framgrävda grundmursrester åt detta håll.⁵⁸

Efter denna genomgång synes det möjligt ange några av de för gårdens källarhus, det påbörjade äldsta västpartiet och basilikans långhus gemensamma dragen. Man har uppfört gjutmurade grundmurar av kluven marksten, dagmurar med varierad användning av skilda stensorter, såsom Höörsandsten, Övedssandsten, Hardebergasten och gnejs. Kvadrar, listverk och arkitekturalelement är tämligen grovt behuggna.

Härledning av teknik och stil

Som exempel på ett tyskt inflytande i Dalby nämner redan Zetterberg bl.a. nischkolonnen. Beträffande portalens släta tympanonfält, kolonnbasernas profiler, socklarnas och anfangslisternas enkla skråkanter finner han därtill nära motsvarigheter i såväl biskop Azelins dombygge i Hildesheim (1044–54) som i Hezilos förhall (1055–1061) därstädes.⁵⁹ Även Anjou antar en anknytning till det dåvarande, från sydtyska Schwaben inflyerade Sachsland och då särskilt från domen i den samtida kulturmetropolen Hildesheim.⁶⁰ Den ovannämnda nischkolonn, som under andra världskriget blottades där, skulle i sin mån komma att styrka denna uppfattning.⁶³ Nämnda byggnadspartier har på den bifogade planöversikten betecknats med littera C.

En följdfråga blir om hela den ursprungliga basilikan låter sig inordna under den här föreslagna, allmänna karakteristiken. Eller förekommer det alternativt avvikelser, vilka skulle kunna ligga till grund för en uppfattning om redan det primära byggnadsverkets inre kronologi, och eventuella tillkomst under skilda stilinflytanden? För västpartiets del har därvid ovan redan nämnts *överväxlingen till en ny murteknik* upptill i kryptvåningen. Inte minst därför är det av intresse att se, huruvida det preliminära antagandet om ett ursprungligt kryptkoncept vinner stöd, eller alternativt kan ifrågasättas, utifrån andra iakttagelser i det primära byggnadsverket.

Gravaltaret vid södra sidoskeppsväggen

Vid södra sidoskeppsväggens insida (invid nuvarande sakristian) finns en till västra hälften bevarad, altarliknande uppbyggnad. Efter ett uppslag av L. Weibull har denna anordning antagits vara gravstället för konung Harald.⁶¹ Ovan altarskivan är där en ca 18 cm

djup indragning i själva murlivet, omgiven av en i väggen infattad, kolonettburen ädikula. Anjou noterade att denna anordning uppvisar »en tämligen renodlad huggstens-teknik, som icke förekommer i den äldsta kyrkan». Han konstaterade dock även, att kvadern närmast ovan tärmingskapitålet endast kragar åt sidorna, dvs. likt långhusarkadernas pelargesimser.⁶² Vid den mera grundliga putsavknackningen på 1930-talet gjorde Blomqvist ytterligare iakttagelser: »Beträffande det i södra sidoskeppet delvis bevarade baldakinaltaret har full klarhet vunnits rörande dess ålder. Vid undersökningen har det visat sig, att altaret alltigenom är murat med de äldsta murarnas karaktäristiska murbruk, och att någon skarv ej finnes mellan altaret och det omgivande murverket. På altarnischens fondvägg har murbruket varit utstruket över hela ytan och avjämnat till en slät, glättad puts, som är bevarad bakom den framför altaret uppförda tegelpelaren. Altaret är sålunda lika gammalt som kyrkan.»⁶³

Blomqvists iakttagelser skall icke betvivlas men kräver en rimlig förklaring. Själva bågen är, såsom i den ovan nämnda sydportalen, utförd i tuffsten. Men det kan också noteras att materialet i övrigt är en fast, ljusgrå Höörsandsten. De jämna dagytorna har därtill synbarligen åstadkommits genom ämnenas skrädhuggning med slät bredmejsel. Den bevarade kolonnetten har en attisk bas utan hörnblad, ett uppåt avsmalnande skaft och ett kapital med harmoniskt sväl-lande proportioner. Anordningen som helhet avviker sålunda från vad som enligt ovan uppfattades som långhusets ursprungliga drag. Det ovan refererade antagandet om samtidigt verkande stenhugget olik skicklighet finner jag i sig orimlig, inte minst för att de mera grovt och i annan teknik behuggna nischkolonnerna i långhuset ur rent praktisk synpunkt närmast varit onyttiga, men samtidigt genom sin framträdande placering

otvivelaktigt haft en särskilt framhåvd, symbolisk betydelsefunktion.⁶⁴ En förklaring till gravaltarets homogenitet med omgivande mur skulle i stället kunna vara att man vid själva uppmurningen av sidoskeppsväggen endast förberett altaret genom en recess (indragning) med förtagningar, medan däremot själva inredningen fått vänta. I princip har ett sådant förfarande alls inte varit något ovanligt genom tiderna, i varje fall då det gällt inpassningen av skulpterade portalomfattningar i särskilt material vid mera monumentala byggnadsverk.⁶⁵ Denna förklaring förutsätter emellertid att själva avsikten med ett altare vid södra sidoskeppsväggen ingått *redan* i den ursprungliga planeringen. Men i så fall för vilket ändamål? Kan en inventering av även basilikans östligaste partier bidra till frågans lösning?

Triumfbågen

Vid grävningen utanför kyrkans nuvarande östvägg 1919 påträffades även rester under jord av pilastrarna till triumfbågen. Den norra hade en välbevarad halvkolonnbas (idag under mark, ca 7,5 m Ö om nuvarande östgaveln). I jämförelse med den ovannämnda »Jakinkolonnen» i långhusets pelarnisch har den en mera antikiserande form, uppmärksammas av Rydbeck och Anjou. Om ytbehandling skriver den senare däremot endast, att skaftet » varit grovt behugget, antagligen för att putsen bättre skulle fästa». Av såväl foton som Rydbecks kritiska kommentar kan man dock utläsa, att redan ett mindre, oskadat ytparti av själva skaftet, men därtill hela basen och den tillhörande, skräffasade plinten, varit bearbetade med slät bredmejsel, dvs. skrädhuggna.⁶⁶ På avbildningar förefaller murningen med pilastern homogen och Anjou anför själv halvkolonnens arkitektoniska motsvarighet i samma funktion vid domen i Hildesheim. Någon av-

Fig. 5. Södra kormurs-
resten fr. SV, överst ett
kvarstående skift dagmur.
Från grävningarna 1919.
Foto i ATA.

vikelse från ett äldsta helhetskoncept behöver det sålunda inte vara fråga om. Den gentemot »grupp C» annorlunda behuggningstekniken, såväl här som vid gravaltaret, väcker däremot misstanken om att en *senare* byggnadshytta än den lågsachsiska här varit verksam.

Korets murverk

De sparsamma lämningarna ger inte någon direkt anvisning om korets ursprungliga

höjdproportioner. Anjou antog att det såtillvida utgjort en direkt fortsättning av mitskeppet. Rimligen bör i varje fall dessa väggar ha varit högre än sidoskeppens ytterväggar och därför krävt en stabilare underbyggnad. Den mera betydande »utbottningen» av korets grundmur i *söder* kan även ha betingats av markslutningen åt detta håll. Då frågan gäller ursprung behöver det därför knappast röra sig om ett, visavi långhuset, särskiljande drag, vilket antogs av Zetter-

berg. Som material i korets omfattningsmurar uppger denne forskare »gneis samt Hardeberga och Höörsandsten». Av största intresse synes vara vad han vidare skriver: »Kyrkans omfattningsmurar – ca 90 cm breda – visade sig, om man får döma af de rester som framgräfts av koret, här vara mer omsorgsfullt uppförda än i långhuset. I koret förekommo nämligen jämnhuggna kvarder lagda i murbruk – opus incertum – i långhuset däremot bestodo såväl yttermurarna som murverket ofvan arkaderna till stor del af råhugget materia i oregelbundna skikt, ett förhållande som också återfinnes å samtida, tyska byggnadsverk.»⁶⁷ Som nämnts ovan tillbakavisade Anjou denna skillnad. Dessbättre finns även en omsorgsfull fotodokumentation från 1919, av de då tillfälligt blottade lämningarna.⁷¹ Södra korgrunden synes nederst ha lagts med marksten, närmast svarande mot den av Zetterberg omnämnda gnejsen. Därefter förefaller man ha murat vidare uppåt med främst tuktad Hardebergastenen. Av själva dagmurarna återstod i söder endast en kortare rest om ett skift, i norr fyra. Redan på det tydliga fotot av södra kormursresten kan dock utläsas att murstenarna utåt fasadhållet tuktats till vad som väl närmast får kallas kvaderform. Den relativt grova ytstrukturen torde kunna förklaras med att Hardebergastenen som sådan inte lämpar sig för någon finare grad av bearbetning. »Kvadrarna» har därtill varit påfallande grovt tillslagna inåt fyllningen, vilket väl närmast bör ha bidragit till hållfastheten i denna skalmurskonstruktion. Av den norra dagmursresten kvarstod ända till fyra skift. Dess totala höjd svarade mot den härvarande korportalens kantställda dörrpost av tuffsten på 60 cm.⁶⁸ Skifthöjden kan därför beräknas till ca 15 cm, dvs. samma som den genomsnittliga i mitskeppet. Liksom där, och i södra korväggen, uppvisar de enskilda murstenarna närmast tuktade dagtytor, och i motsvarande mån

ojämna, skarpkantade konturer. Ändytorna är sällan rätvinkliga och stenarnas fasadytor är därför endast »hjälppligt» rektangulära, vilket vid murningen krävt rikligt med bruk. Av resterna att döma har man däremot här i koret murat i *genomgående, jämnhöga skiftgångar*. Fasadmässigt står därför detta murverk totalt sett onekligen närmare ett ordinärt kvadermurverk än mitskeppet.

För korets del kan ytterligare en påträffad hörnsten åt sydöst noteras. Zetterberg skriver om denna: »Dessutom framgräfdes korets sydöstra hörn med en hörnsten (af Höörsandsten) in situ. Stenen låg i flukt såväl med södra kormuren som med det parti av den östra, som ofvan omnämmts.»⁶⁹ Om densamma rapporterar Anjou: »Även det yttre hörnet kunde klarläggas. Sedan några stora, obearbetade gråstenar borttagits, påträffades en hörnsten, vars åt öster liggande sida var behuggen med bredmejsel. Materialet var sandsten från trakten av Höör. Stenen låg i skärningen av södra kormurens ytterliv och den nord-sydgående murens östra sida, men den var ej väl fastmurad, och den äldsta anläggningens typiskt utskjutande grundskikt saknades under den. Det är därför möjligt att den icke tillhör den ursprungliga murningen utan infogats senare, t.ex. vid ett tillfälle då koret förlängdes åt öster.» Av Anjous fortsatta beskrivning framgår emellertid även, att nya grundarbeten vid en förlängning (i gråblå kalksten) av koret, daterad till tiden omkr. 1200, varit relativt djupgående (ca 1,5 m). Den partiella avsaknaden av det ursprungliga korets grundmur just vid ansättningsstället skulle kunna förklaras härmed. Som synes skriver Zetterberg »in situ» och själv åberopar Anjou samma hörnsten vid sin planrekonstruktion av det ursprungliga korhörnnet åt sydöst.⁷⁰ När den för honom blivit en »prövesten» kan det misstänkas att den gett ett ytterligare prov på en finare behuggningsteknik än den för långhuset ordinära. Det bör

tilläggas att även resterna av den yttre omfattningen till den samtida korportalens västra sida uppges vara av huggen sandsten.⁷¹

Jämförelser och härledning

Vid en jämförelse av några tidigromanska landskyrkor i Danmark indelade C. G. Schultz dem i en äldre *anglosaxisk* grupp från tiden före 1075, och därefter en yngre, *anglo-normandisk*. Bland kyrkor med »engelsk-normannisk inslag» ägnade han särskild uppmärksamhet åt de nordsjälländska kyrkorna i Valby och Vejby. »Det Materiale de er byggede af, groft kvaderhuggen Sandsten med brede Fuger, stammer fra Skaane.»⁷² Här må därtill särskilt uppmärksammas två utvändiga »murklackar» vid närliggande Lunds domkyrka, påträffade vid grävningar 1941. De låg i vinklarna mellan sidoskeppsväggarna och transeptarmarna och var till synes utan funktion. De tolkas numera som rester efter två traptorn i Knut den heliges (1081–1086) domkyrka.⁷³ Den norra resten mätte (utvändigt) ca 3,5 x 2,25 m i plan. Materialet i lämningen som helhet bestod enligt O. Rydbeck av sandsten, gråsten, kvartsit och tuffsten.⁷⁴ De båda översta skiften i norra fasadresten, vardera på ca 15 cm, bör ha tillhört dagmuren. Då detta parti åt väster frilades ett stycke in i norra sidoskeppsväggen noterades här rester av ända till fem dagmursskift. Enligt en profil av Blomqvist och samtida foton har kvadrarna (med ett undantag) endast varit tuktade och hjälpligt rektangulära, murfogarna breda. Inåt murkärnan har de endast varit grovt tillslagna. Däremot har skiftgångarna varit påfallande jämna.⁷⁵ Därmed synes i synnerhet detta murverk, ifråga om såväl materialets sammansättning som bearbetning och murningssätt, nära svara mot kormurarnas i Dalby. Vad slutligen gäller de sparsamma inslagen av arkitektu-

rala element i 1000-talets Dalby kan det noteras att gravaltarets kolonett med sin attiska bas utan hörnblad, sitt upphått avsmalnande skaft och sitt tärningskapital med harmoniskt svällande proportioner, finner nära motsvarigheter hos kolonner i Lunds domkyrkas krypta. I Dalby är väl triumfbågens basprofil närmast konventionellt attisk men svarar även, med sin till synes ojämnt modellerade form samt sin minimala övre vulst och hålkäl, på det närmaste mot några halvkolonner av äldsta typ i Lundakryptan (vid södra transeptarmens östra vägg).

Jämförelsens resultat

De sparsamma och idag otillgängliga resterna av triumfbågen och de ursprungliga kormurarna vid basilikan i Dalby omöjliggör en på självsyn grundad jämförelse med den kvarstående delen av det ursprungliga långhuset. Av inventeringen ovan torde dock ha framgått att långhuset och fyra väggfält i kryptan å ena sidan, den nämnda altarinredningen, triumfbågen och koret å den andra, redan ifråga om *murningssättet* representerar två varandra visserligen närstående, men ändå klart åtskilda tekniker. Med dessa är synbarligen även skillnader ifråga om detaljernas *stenbearbetning* och vissa *stildrag* förbundna. Att det basilikala långhuset representerar närmast lågsaxiska traditioner behöver här inte ifrågasättas. Rörande tekniken i korväggarna påvisades däremot den nära överensstämmelsen med ett tidignormandiskt murningssätt och då främst med ett murparti vid Knut den heliges (1081–1086) domkyrkobygge i Lund. Här framträder nu även skrädhuggna detaljer. Att redan långhusets »gravaltare» ansluter här till komplicerar dock bilden. Till en tolkning i detta hänseende får jag återkomma nedan. I varje fall synes de nämnda inslagen här i översikten nu kunna samgrupperas under beteckningen **D**.

Datering av period D

Frågan blir nu närmast vad man på detta underlag rimligen kan sluta rörande Dalbykorets *tillkomsttid*. Om Knut den helige noterar lundabröderna (ca 1123) att han »såsom den förste» grundlagt »denna kyrka» (hanc ecclesiam), dvs. Lunds domkyrka.⁷⁶ I den nära samtida källan Passio kallas han stiftelsens »byggherre, fader och befrämjare» (constructor, pater et cultor). Men enligt samma källa skall han även ha ägnat Dalby särskild omsorg.⁷⁷ Knuts regeringstid omfattade perioden 1081–1086. Som påvisats av E. Cinthio är det till den *anglonormandiskt* påverkade Scheldedelen av Flandern som det tidigaste inflytandet vid domkyrkobygget i Lund i flera avseenden låter sig härledas.⁷⁸ Att detsamma gäller såväl murverket som de nämnda arkitekturella elementen vid gravaltaret, triumfbågen och korbyggnaden i Dalby synes utifrån ovanstående jämförelser vara ett rimligt antagande. Denna del av basilikan bör jämte gravaltarets inredning ha tillkommit sist. Även de välhuggna kvadrarna upptill i kryptan, och i övervåningens dörr åt väster, tyder på att en helt ny byggnadshytta haft att i efterhand fullfölja de primära intentionerna. En följdfråga blir om denna tidsutdräkt är kronologiskt och praktiskt rimlig. För Knuts kontakter med Flandern ges emellertid belägg redan 1075.⁷⁹ Det kan sålunda inte uteslutas att ett inflytande därifrån nått Skåne redan under åren närmast *före* denne konungs trontillträde 1081. Sammanfattningsvis synes de anförda exemplen på en markant skillnad i såväl stil som teknik kunna tyda på att där varit ett avbrott, *en diskontinuitet i byggnadsförloppet*. Med reservation för alla osäkerhetsmoment antar jag därför nu som arbetshypotes att en andra, fullbordande byggnadsfas vid basilikan i Dalby inträffat under perioden ca 1075–1080-talets början. Det återstår därmed att förklara

varför koret kommit i sista hand, liksom det sannolika avbrottet och tidsutdräkten i byggnadsföringen.

Rekonstruktion av byggnadsföringen

På detta underlag synes det möjligt att *hypotetiskt* rekonstruera det ungefärliga byggnadsförloppet vid basilikan. De för samtiden gällande kraven på mässläsningens kontinuitet vid ett altare bör ha gällt även här.⁸⁰ Till skillnad från förhållandet vid Lunds domkyrka har emellertid den mindre, enskeppiga stenkyrkans *altarrum* i Dalby upptagit platsen där basilikans *nya kor* skulle uppföras. Förklaringen skulle kunna vara att man nu valt att inrymma brunnen vid mitskeppets västvägg. Från den äldre helgedomen bibehålles därför inledningsvis det lilla sanctuariet (altarrummet) i öster och anslutande korvägg med smalare bågöppning. Den större och jämbreda delen av den första kyrkan bryts däremot nu ner till golvnivå. De gamla långmurarnas grunder förlängs åt väster. På dessa stråk markeras och uppmuras sen arkadpelarna till basilikans långhus. Samtidigt växer tvär- och ytterväggar i höjden. Vid södra ytterväggens insida gör man en recess (indragning) i murlivet på ca 18 cm, med förberedda förtagningar för inredning av en altarnisch. Såsom vederlag för de båda mitskeppsarkadernas avslutningar i öster och väster anlägges breda pilastrar invid långhusgavlarna. Arkadbågarna slås och långhusets högmurar växer i höjden. Bjälkar och sparrverk förbinder dem med sidoskeppens samtidigt uppförda yttermurar. Sen kan remstycken läggas även på högmurarnas krön, vilka förbinds inbördes med bjälkar. Taken timras med sparrar och strävor och täckes. Mässläsningen vid altaret i den mindre stenkyrkans sanctuarium har hela tiden kunnat fortgå. Samtidigt påbörjas ett till västgaveln anslutande västparti. Parallellt här-

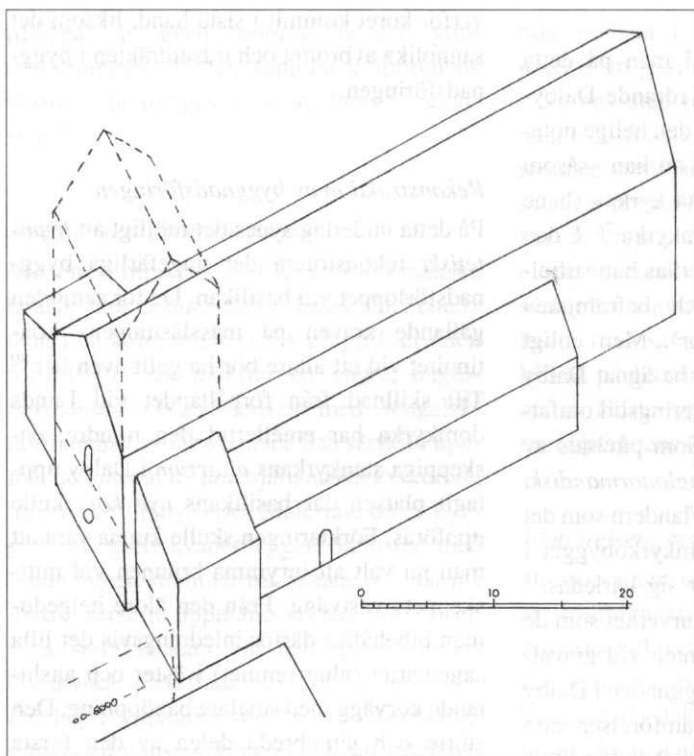

Fig. 6. Helhetsperspektiv av basilikan, rekonstr.försök.

med rivs den västra gårdslängans södra tredjedel, ges en solidare, nästintill gjutmurad grundval invid sydvästslutningen och återuppförs med källarvåning nedtill. Ifråga om själva kyrkans närområde har de sålunda hypotetiskt skisserade insatserna ovan betecknats med littera C. Tidsåtgången kan vara vanskelig att bedöma. Det är väl inte uteslutet att basilikans långhus påbörjats redan snart efter ett 1052/53 uppnått samförstånd med ärkebiskop Adalbert av Hamburg-Bremen, eller i varje fall rimligen senast vid biskop Eginos ankomst 1060.

Den annorlunda tekniken i koret kan tyda på att här sedan vid något tillfälle inträffat ett avbrott i byggnadsverksamheten på platsen. Såsom ett ytterligare indicium frestas man här återropa ett »dalbyensiskt» kapital, framgrävt söder om Allhelgonaklostrets äldsta kyrka i Lund, enligt traditionen invigd

1076.⁸¹ Det kan tyda på att Dalbybasilikans äldsta byggnadshytta efter Eginos avflyttning till Lund ca 1066 kommit att tas i anspråk för nya uppgifter där. För mässläsningens kontinuitet har det tillsvidare ändå funnits rum hos det av biskopen föreskrivna konventet i Dalby. Ett ömsesidigt utbyte kan dessutom ha främjats av den 1136 litterärt belagda brödraskapsförbindelsen mellan Lunds domkyrka, Allhelgonaklostret och Dalby. Om dess tidiga ursprung har de äldsta, då levande medlemmarna hört berättas av sina föregångare.⁸²

Den nya tekniken under en etapp D i Dalby kan ha introducerats i anslutning till Knut den heliges belagda kontakt med Flandern vid ett Englandståg 1075.⁸³ Det skulle kunna vara nu som ett under period C påbörjat västparti följs upp. Ovan den mindre kryptan inreds förmodligen nu en med går-

dens ovanvåning kommunicerande empor. Nu bör även *inredningen* till det vid södra sidoskeppsväggen förberedda altaret ha huggits och uppmurats. Dit har sen relikerna från huvudaltaret i den mindre stenkyrkan kunnat överföras – och det gamla sanctuariet kunnat nedbrytas. Därefter har den vidare triumfbågen och den anslutande, med mittskeppet jämbreda korkvadragen kunnat uppmuras. Såsom en sinnebild av det himmelska Jerusalem bör Dalby kyrkas basilika enligt detta förklaringsförsök rimligen kunna ha stått färdig att slutligen invigas i början av 1080-talet, vid den tid då Knut den helige efterföljer sin broder Harald på Danmarks tron. Enligt ett litterärt belägg skall samme konung ha skänkt en ljuskrona till Roskilde domkyrka. Ett motsvarande, kostbart inventarium fanns i Dalby fram till reformationen, då det annekterades för andra ändamål.⁸⁴

Basilikans primära funktion – ett preliminärt tolkningsförsök

Den murade gårdsanläggningen i Dalby antogs genom sin relation till stratigrafien ha påbörjats tidigast på 1040-talet. Senast nu bör även den enskeppiga kyrkan ha funnits här. Såsom biskopskyrka har den därefter kommit att utvidgas avsevärt, till en rymlig treskeppig basilika efter saxiskt mönster. Långhusets inre längd kan via Anjous planöversikt beräknas till ca 27,9 m, medan bredden har varit 16,9 m, innebärande en golvyta för redan denna del på ca 470 kvm (varav dock pelare och pilastrar samt altaren utgör ca 18 kvm). Samtidigt synes ett västparti om ca 21,4 x 4,9 m ha påbörjats, nedtill med en krypta om ca 48 kvm. De båda sidorummen uppe i markplanet bör ha varit på ca 27 kvm vardera. Efter ett sannolikt uppehåll i byggnadsföringen förefaller koret ha tillkommit i ett andra skede, av murteknik och forminslag att döma under ett nytt, närmast flandriskt inflytande. Dess planmått bör ha varit

9,6 x 8,8 m, ytan 84,5 kvm. Det nu fullbordade västpartiets övervåning bör med sidorum ha tillfört ytterligare ca 102 kvm.⁸⁵ Denna ytterligare rumskapacitet har av de äldsta murpartierna att döma endast inneburit ett fullföljande av de intentioner, som funnits redan i anslutning till platsens roll som biskopssäte för Egipto. Oavsett de hypotetiska momenten i mitt rekonstruktionsförsök synes man därmed ha tillskapat en anläggning, väl ägnad för större samlingar. Hur ter sig slutligen denna högst betydande utvidgning av den mera ursprungliga, enskeppiga stenkyrkan på platsen, relaterad till vår kännedom i övrigt om det samtida kyrkopolitiska förloppet?

Historisk tolkning och översikt

Vid denna tid sorterade den danska kyrkan ännu under det gamla missionssätet Hamburg-Bremen. Därifrån knöts vid Nordsjönunionens upplösning 1041/42 nära förbindelser med den norske pretendenten till Danmarks krona, kung Magnus.⁸⁶ Sedan han med svenskt bistånd besegrats av Sven Estridsen 1047, har denne däremot inledningsvis vänt sig direkt till Rom, med sikte på ett självständigt danskt ärkebiskopsdöme.⁸⁷ Med goda relationer även till den reformvänlige tyske kejsar Henrik bör kung Svens planer inte ha varit helt orealistiska.⁸⁸ Vissa uppgifter om den anglosaxiske biskopen Henrik tyder därtill på att denne redan i samma skede måst uppge sin tidigare ställning på Orkney.⁸⁹ Med intensiv diplomati synes emellertid Hamburg ha förmått påve Leo att avvärja en dansk frigörelse.⁹⁰ Efter en tid av slitningar kommer det så vid årsskiftet 1052/53 till ett samförstånd mellan kung Sven och ärkebiskop Adalbert.⁹¹ Det är inte uteslutet att en ombyggnad till basilika i Dalby påbörjats redan snart häfter, och i varje fall med all sannolikhet senast vid

biskop Eginos ankomst i samband med den genomgripande stiftsreformen i Danmark omkring 1060.

Mot min teori om Dalby som ett överordnat centrum kan invändas att Danmark såsom herravälde ännu varit en föga enhetlig formation, måhända närmast en personalunion, och enligt samtida förutsättningar ett »resekungadöme». ⁹² Liknande villkor i det tyska kejsardömet har dock inte hindrat planer på »huvudsäten» som tex Magdeburg 955 och Goslar 1048. ⁹³ Det har inte saknats förebilder till Sven Estridsens rymliga och magnifika anläggning i Dalby. En annan invändning mot min tolkning av Dalby som kombinerat kunga- och biskopssäte skulle möjligen kunna vara Adams uppgift om Eginos snara flyttning till Lund efter Henriks död ca 1066. I linje med sin tendens hänvisar krönikan endast till Eginos utomordentliga förtjänster. ⁹⁴ Har det vid samma tillfälle tillkommit nya, vid år 1060 oförutsedda omständigheter, som kan ha lett till det snara uppgivandet av en mera ursprunglig plan? En tidigare uppfattning att Sven Estridsen, eller för den delen Rom, under 1060-talet skulle ha haft »dolda avsikter» visavi Hamburg, har utförligt tillbakavisats av C. Breengaard. ⁹⁵ Däremot tillmäter han det viss betydelse att den ambitiösa Hamburgbiskopen av sin kollega, ärkebiskop Anno av Köln, under perioden 1066–1070 varit utmanövrerad från den tysk-romerska riksstyrelsen. ⁹⁶ Man torde heller inte kunna skriva kyrkohistoria utan att i sammanhanget inväga de omedelbara följderna av den normandiska invasionen i England 1066. En betydande grupp anglosaxiska intellektuella skall ha fördrivits och åtskilliga sökt en fristad i Danmark. ⁹⁷ Det är inte uteslutet att det varit denna kategori av andliga och främlingar, som påve Gregorius värnar om i brev till kung Harald 1080? ⁹⁸ De stort upplagda försöken från dansk sida 1068/69 och 1075 till interventioner i England vittnar

om ett betydande engagemang, enligt S. Bolin »riksföretag». ⁹⁹ Efter händelser 1066 har sålunda Sven Estridsen otvivelaktigt agerat under nya, dessförinnan oförutsedda omständigheter. Han kan då ha funnit det rådligast att, i samverkan med den handlingskraftige Eginos, åter samla sina administrativa resurser kring ett sedan gammalt anglosaxiskt starkt influerat Lund.

För uppfattningen att Dalbybasilikan »från början» varit mer än ett provisorium talar dock slutligen åter igen främst lämningarnas egna vittnesbörd om anläggningens betydande kapacitet. En känd manifestation i Danmark av jämförlig dignitet med den i Dalby synes icke möta förrän efter Eginos död i Lund 1072, då nyligen hemkommen från Rom efter återupptagna förhandlingar om ett danskt ärkebiskopssäte. ¹⁰⁰ Jag syftar på den byggnadsinsats i Roskilde, som torde ha påbörjats först i anslutning till Estrids stora donation om 50 bol (på Själland) 1073. Biskop Sven Normand skall då ha anlagt en betydande kolonnbasilika där. Även fortsatta doteringar till Roskilde kan genom sin omfattning knappast tolkas annorlunda än att detta nu blivit platsen för ett tillämnat, danskt »rikscentrum». ¹⁰¹ Här skulle Sven Estridsen komma att gravsättas 1076. Fem år senare skulle sonen Harald läggas till vila i Dalby.

Sven Estridsens profil. Rekonstruktion av anatomen F. C. C. Hansen, på grundval av det i Roskilde domkyrka år 1914 återfunna kraniet. Här e. S. Bolin 1933, s. 149.

Summary in English

Some archeological traces indicate that, at about 1050, there occurred a major change in the organisation of the church in Scania. Probably the Anglo-Saxon bishop Henry of Orkney was already installed in Lund at that time. King Sven II, nevertheless, at about 1060, divided the existing diocese of Scania into two bishoprics, Lund and Dalby, the two sees situated only one mile from each other. Egino had been ordained bishop by the "legal" archbishop Adalbert of Hamburg-Bremen. The king gave him Dalby. A large pier-basilica of German design was then built, adjacent to the already existing royal demesne in Dalby. It can be argued that king Sven, imitating the Emperor, intended to establish some kind of centre for his kingdom and its church in Dalby. The move from Lund to Dalby makes sense, if related to what Adam of Bremen has told us, namely that the king had failed to get an archbishop of his own in his earlier negotiations with Rome. As from 1052/53 the king had to negotiate with Hamburg concerning the ordaining of bishops. When bishop Henry in Lund died ca 1066, the king made bishop Egino responsible for the whole of Scania, and Egino moved to Lund shortly afterwards. This corresponds with the fact, that the construction of the cathedral in Dalby, with masonry typical of early German origin, seems to have been interrupted. But why did Egino leave Dalby? I presume it was caused by new circumstances: In 1066 Adalbert lost his earlier position at the royal court in Germany, and William the Conqueror invaded England. It seems likely that king Sven now preferred to coordinate an Anglo-Saxon resistance from Lund. The first attempt to liberate England took place in 1068/69. Egino died in 1072, shortly after he had returned from Rome, to receive a Danish archbishopric. Then in 1073, the royal family of Denmark made a gift of

50 bol to the cathedral of Roskilde, and the foundations of a large column-basilica were laid there. King Sven was buried in Roskilde in 1076. Knut, Sven's son, had in 1075 made a new attempt with 200 ships to liberate England, but in vain. He appears to have returned to Denmark via Flanders. That contact may explain the many traces of Flemish influence in Denmark, in Lund, and in the chancel and upper story of the oldest west-work in Dalby. King Harald is said to have been buried in that famous place in 1081, and even his successor Knut shall have favoured it.

Noter

- ¹ Adam IV, 8.
- ² A. Andrén 1984, s. 66.
- ³ Necrl. s. 69; Adam III, 33.
- ⁴ Adam IV, 9.
- ⁵ O. Rydbeck 1920; S. Anjou 1930.
- ⁶ Necrl. s. 69.
- ⁷ Vitae sanctorum danorum, s. 91; *ibid.* s. 65.
- ⁸ E. Cinthio 1966.
- ⁹ K. Andersson 1971.
- ¹⁰ E. Cinthio 1983, s. 89 f.
- ¹¹ G. Welin 1991; 2004.
- ¹² O. Rydbeck 1930, s. 47.
- ¹³ A. Tuulse 1969, s. 176 f.
- ¹⁴ E. Cinthio 1983, s. 98.
- ¹⁵ K. Andersson, a. a.
- ¹⁶ Murtekniken svarar här närmanst mot densamma vid Trinitatiskyrkan i Lund, grundlagd och delvis uppförd på 1020-talet, färdigställd enl. reducerad plan strax efter 1050. Se M. Cinthio 1999, s. 117.
- ¹⁷ E. Cinthio 1983, s. 92.
- ¹⁸ Åkerman 1828, s. 107.
- ¹⁹ I. Zetterberg 1920, s. 25.
- ²⁰ O. Rydbeck 1920, s. 16; *dens.* 1930, pl. XVII.
- ²¹ E. Cinthio 1983, s. 95 f.
- ²² S. Anjou 1930, s. 30.
- ²³ K. Andersson 1980, s. 97; E. Cinthio 1983, fig. 1.
- ²⁴ Rydbeck 1940, s. 81.
- ²⁵ S. Anjou 1930, s. 34.
- ²⁶ R. Blomqvist 1937.
- ²⁷ Mc Lean 2000, s. 74 ff.
- ²⁸ Rydbeck 1940, fig. 8.
- ²⁹ Samma höjd, från ursprunglig golvplatta i Övedssten räknat, har altaret vid södra sidoskeppsväggen enl. uppmätning hos Anjou 1930, fig. 12.
- ³⁰ Rydbeck 1940, s. 79.

- ³¹ Ibid, s. 81.
- ³² Ibid. s. 77: »– kraftiga sträckmurar, som i höjd med de undre plintarnas nedre yta förenade kolonnernas och halvkolonnernas grund med varandra.»
- ³³ W. Andersson 1926, pl. XVIII.
- ³⁴ E. Lundberg 1958, s. 19: »Av allt detta finns nu endast sidokamrarna med deras öppningar mot mittelrummet bevarade.»
- ³⁵ Reisser 1960, s. 92; S. Anjou 1930, ss. 191 o. 197 f.
- ³⁶ H.E. Kubach 1975, s. 46.
- ³⁷ Ibid., s. 33: »despite the fact that few examples have adequately survived.»
- ³⁸ Roosval 1941, s. 204.
- ³⁹ Necrl. s. 96.
- ⁴⁰ SRD VI: 535.
- ⁴¹ C. Nordenfalk 1944, s. 88 f; R. Holmberg 1977, s. 60 f.
- ⁴² Rydbeck 1941, s. 84.
- ⁴³ Necrl. s. 67.
- ⁴⁴ C.A. Christensen 1980, s. 29 f.
- ⁴⁵ S. Anjou 1930, s. 38.
- ⁴⁶ G. Boethius 1930, s. 71, antog däremot att koret varit något lägre än mittskeppet.
- ⁴⁷ I. Zetterberg 1920, s. 18 f; V. Lorenzen 1929, s. 116; O. Rydbeck, 1930 s. 46.
- ⁴⁸ S. Anjou a.a., s. 31, not 1.
- ⁴⁹ M. Rydbeck 1936, s. 77.
- ⁵⁰ H. Krins 1969, s. 22 f., not 95.
- ⁵¹ S. Anjou, a. a. s. 36 f.
- ⁵² K. Andersson 1980, s. 40 f.
- ⁵³ O. Rydbeck 1952, s. 20.
- ⁵⁴ I. Zetterberg 1920, s. 25 f; Anjou, a.a. s. 36.
- ⁵⁵ R. Blomqvist 1936, s. 123.
- ⁵⁶ S. Anjou, a.a. fig. 8.
- ⁵⁷ R. Blomqvist, a.a., s. 128.
- ⁵⁸ S. Anjou, a. a. s. 40 o. fig. 12.
- ⁵⁹ I. Zetterberg 1920, s. 30.
- ⁶⁰ S. Anjou, a. a. s. 191–200.
- ⁶¹ Weibull 1909, s. 358.
- ⁶² S. Anjou, a. a., 41.
- ⁶³ R. Blomqvist 1936, s. 127.
- ⁶⁴ Axel-Nilsson 1948, s. 122 f; F. Carlsson 1976, s. 53 f.
- ⁶⁵ K. Andersson 1992, s. 100.
- ⁶⁶ O. Rydbeck 1930, s. 45: »Det hade säkerligen varit skäl för honom att fästa mera vikt vid I. Zetterbergs och V. Lorenzens åsikt, att Dalby kyrka uppförts i två etapper.»
- ⁶⁷ I. Zetterberg 1920, s. 26.
- ⁶⁸ S. Anjou 1930, s. 40.
- ⁶⁹ I. Zetterberg a.a., s. 25.
- ⁷⁰ S. Anjou, a.a., 27.
- ⁷¹ S. Anjou, a.a., s. 40.
- ⁷² Schultz 1943, s. 232.
- ⁷³ Cinthio 1990, s. 8.
- ⁷⁴ O. Rydbeck 1942, s. 251 f.
- ⁷⁵ Ibid. fig 48, 55, 56, 57 o. 67.
- ⁷⁶ Necrl. s. 81.
- ⁷⁷ Vitae Sanctorum Danorum s. 65.
- ⁷⁸ Cinthio 1957 s. 76 f.
- ⁷⁹ Gallén 1992, s. 51.
- ⁸⁰ Cinthio 1957, s. 48.
- ⁸¹ M. Rydbeck s. 77.
- ⁸² Necrl. s. 127.
- ⁸³ Gallén, a.a.
- ⁸⁴ Weibull 1909, s. 98 f.
- ⁸⁵ Ytmåttén beräknade e. Anjous plan 1930, s. 34 f. och planöversikt hos Cinthio 1983.
- ⁸⁶ Adam II, 79.
- ⁸⁷ Adam III, 33.
- ⁸⁸ Boethius, S. J. 1898, s. 262. Kejsar Henrik III skall verksamt ha bidragit till reformering av påvedömet på synoden i Sutri 1046.
- ⁸⁹ Adam IV,F och 35, samt not 720.
- ⁹⁰ Det torde vara i detta skede som Adalbert påtalar kung Svens kusingifte. Påve Leo riktar nu även bannstrålen mot dem »som plundrat och skövlat den helige Laurentii och alla kristrognas egendomar och tagit dem till sina syndiga behov». Se Skyum-Nielsen 1952.
- ⁹¹ Adam III, 18; Breengaard 1982, s. 85.
- ⁹² Hermansson, L., 2004, s.251
- ⁹³ Romanik in Sachsen-Anhalt, s. 33.
- ⁹⁴ Adam IV, 8.
- ⁹⁵ C. Breengaard 1982. s.
- ⁹⁶ C. Breengaard, a.a., s. 94, not 7; Vita Annonis, kap. 30, uppger att Sven under en övergångsperiod hade diplomatiska förbindelser med Anno.
- ⁹⁷ Cinthio 1957, s. 41.
- ⁹⁸ Danmarks Riges Breve, I R.
- ⁹⁹ S. Bolin 1931, s. 127, not 35.
- ¹⁰⁰ Nilsson, B., 2003, s. 9.
- ¹⁰¹ Christensen 1980, s. 31.

Källor och litteratur

- Adam av Bremen, Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar, sv. övers., Sthlm 1984.
- Andersson, K., Den vendiska keramiken från Dalby, Lund 1971.
- Andersson, K.,Handledning vid byggnadsarkologisk undersökning, Uppsala 1980.
- Andersson, K., Arkeologiska utgrävningar om Dalby kyrka, Bårhustomten, 1963, 1965–66, LUHM och ATA, dnr 703-70
- Andersson, W., Skånes romanska kyrkor med breda västtorn, Lund 1926.
- Andrén, A., Lund, tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning, Raå Rapport Medeltidsstaden 56, Gbg 1984.
- Anjou, S., Heliga Korsets kyrka i Dalby samt de äldsta

- kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense, diss., Gbg 1930.
- Axel-Nilsson, G., Jakin och Boas i Lunds domkyrkas krypta, Rtg 1948.
- Blomqvist, R., Iakttagelser i Dalby kyrka under restaureringen 1936, Tidskr. f. konstvet., ärg. 19:4, Lund 1936.
- Blomqvist, R., Rapport 1937. LUHM.
- Boethius, G., Nya undersökningar till 1000-talets arkitektur i Norden, Tidskr. f. konstvet., ärg. 14, Lund 1930.
- Bolin, S., Om Nordens äldsta historieforskning, Lunds universitets årsbok, bd 27, nr 3, Lund 1931.
- Brengaard, C., Muren om Israels hus, diss., Khvn 1982.
- Carlsson, F., The Iconology of Tectonics in Romanesque Art, diss., Hässleholm 1976.
- Christensen, C.A., Roskildedirkens Jordegods før år 1200. (Dansk) Historisk Tidskrift, bd 80, Khvn 1980.
- Cinthio, E., Dalby kungsgård, KVHAA:s årsbok 1983.
- Cinthio, E., Kungapalatset i Dalby, Ale 1966, 3.
- Cinthio, E., Lunds domkyrkas förhistoria, Ale 2, 1990.
- Cinthio, E., Lunds domkyrka under romansk tid, diss., Lund 1957.
- Cinthio, M., Trinitatis kyrka i Lund – med engelsk prägel, Hikuin 24 (1997), Hørbjerg 1999.
- Gallén, J., Vem var Ulf jarl, Sven Estridsens far? Scandina, bd 58, h. 1, Lund 1992.
- Hermansson, L., Släkt, vänner och makt. En studie av elitens kultur i 1100-talets Danmark, diss. Gbg 2000.
- Holmberg, R., Den skånska Öresundskustens medeltid, diss., Lund 1977.
- Krins, H., Die frühen Steinkirchen Dänemarks, diss., Hamburg 1968.
- Kroon, S., Det äldsta Lund, Lund 1994.
- Kubach, H.E., Romanesque Arkitecture, New York 1975.
- Lorenzen, V., De danske Klostres Bygningshistorie 9, Khvn 1928.
- Lundberg, E., Vreta kloster, ed. KVHAA, vägledn. nr 6, 1958.
- Mac Lean, A., Romansk arkitektur i Italien, Romanik, red. Toman, R., Köln 1995, sv. ed. 2000.
- Necrologium Lundense, ed. Weibull, L., Lund 1923.
- Nordenfalk, C., Konstantin den store i Skåne, Medd. fr. LUHM, KVHL:s årsber. 1943–44, Lund 1944.
- Nilsson, B., Varför just Lund? Påvedömet och norra Europa under 1000-talet, stencil 2003.
- Reisser, E., Die frühe Baugeschichte des Münsters zu Reichenau, Berlin 1960.
- Rosval, J., Fornkristen konst samt bysantinsk och karolingisk, Bonniers Konsthistoria, Sthlm 1941.
- Rydbeck, M., Skånes stenkästare för 1200, Lund 1936.
- Rydbeck, O., Lund och Dalby, Skrifter, utgifna af Föreningen det gamla Lund, II, 1920.
- Rydbeck, O., De äldsta stenkyrkorna i Sydkandinavien, Tidskr. f. konstvet. XV, Lund 1931.
- Rydbeck, O., Dalby heligkorskyrkas förhall och dess restaurering, Medd. fr. LUHM, Lund 1941.
- Rydbeck, O., Knut den heliges Laurentiuskyrka, Medd. fr. LUHM, Lund 1942.
- Rydbeck, O., Lunds domkyrka och dess föregångare, SHF:s årsbok 1952.
- Schultz, C. G., Nogle tidlige romanske Landsbykirker, deres Alder og Forudsætninger, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1934, s 195–236.
- Skyum-Nielsen, N., Den ældste pavebulle til Danmark. Runer og Rids, Festskr. t. Lis Jacobsen, Khvn 1952, s. 167 ff.
- SRD, Scriptores rerum Danicarum, ed. Langebeck, J., m. fl. 1772–1878.
- Welin, G., Dalby kyrkas grundläggning, Ale 1991, 4 och 2004, 3.
- Vitae Sanctorum Danorum, ed. Gertz., 1908–12.
- Zetterberg, I., Dalby biskopskyrkas anläggning och grundplan, Tidskr. f. konstvet. 5, Lund 1920.
- Zetterberg, I., Två uppsatser, Lund 1920.

Mogens Swave och snapphanarna

Av Jojan Vadenbring

Fil.dr

De flesta svenskar och danskar idag har någon sorts föreställning om vad en snapphane var. Den bilden är dock en produkt av flera århundraden av myter, sägner, sagor och historieskrivande och ofta har man en väldigt vag uppfattning om vilka snapphanarna egentligen var och vem de tog till vapen mot. Delvis beror också denna oklara uppfattning på att snapphanebegreppet även på den tiden det begav sig var mångtydigt. Framförallt skilde sig den svenska och danska uppfattningen inom området väsentligt. Syftet med denna artikel är att analysera bilden av snapphanarna som den kunde framträda i en svensk källa från tiden runt det skånska kriget och sedan jämföra med hur samma händelse beskrivs i danska källor. Denna undersökning analyserar också förhållandet mellan den reguljära armén och friskytteförbanden, av svenskarna uppfattade som snapphanar.

Den svenska versionen

Tidigt på morgonen den 6 juni 1678 kom en trupp snapphanar och grep den skånske adelsmannen Mogens Swave på hans gård Oretorp i Vinslövs socken, Västra Göinge härad. Redan tidigare hade Swave och hans fru Cecilia Bonde fått lida under det skånska kriget då de utplundrats och hånats av danska soldater i Kristianstad dit de tagit sin tillflykt sommaren 1676. Enligt Mogens Swaves egen berättelse plundrade snapphanarna nu gården och förde honom sedan till ryttmästare Petter Steen som väntade i Pråmhuset med sina ryttare. Mogens Swave fördes till Köpenhamn och fick sitta fången där fram till den 24 oktober 1679.¹ Denna version av händelserna följer den återberättning som Mogens Swave skickade in fem år senare till de svenska myndigheterna i hopp om att få veckodagsfrihet för Oretorps ladugård. Följaktligen är det en danskfödd svensk undersåte som vänt sig till landets myndigheter i hopp om att utverka något han behövde för att kunna driva sin verksamhet, i detta fall jordbruk. Problemet med en källa som Swaves berättelse om sina lidanden under dans-

kar och snapphanar är att den är begränsad till den svenska tankevärlden. Som Swave beskrev det verkade det som om han blivit slumpmässigt bortförd av en hop laglösa som lämnat över honom till fienden och det var självklart att händelsen måste beskrivas så om han skulle ha en chans att väcka gehör hos de svenska myndigheterna. Men hur skulle han beskrivit händelserna om danskarna vunnit det skånska kriget? För att kunna få en uppfattning om hur den versionen skulle låtit måste vi vända oss till arkiven på andra sidan Sundet.

Den danska sidan av saken

De danska källorna i fallet Swave förtäljer en lite annorlunda historia. Dagsrapporten från det danska härläget den 11 juni 1678 konstaterar att »Mogens Schwab pa Oretorp er efter Gener: Arenstorfs befaling her igaar indhent».² Redan från början får vi alltså veta att Swave inte blev fångad av en slump utan att det rörde sig om en arresteringsorder från den danske befälhavaren. Vid denna tid hade det skånska kriget pågått i två år och landet

var uppdelat i danska och svenska enklaver med stora områden ingenmansland där emellan. Kristianstad var danskt men belägrades av svenskarna. Helsingborgs fästning Kärnan som på den tiden var betydligt större än i dag, var i svenska händer men belägrades av danskarna som innehade staden runtomkring. På den norska fronten pågick Gyldenløves belägring av Bohus fästning och stora trupper var sammandragna där och kunde svårligen undvaras till Skåne. Mindre än en vecka tidigare hade Ystad plundrats och delvis bränts av danska trupper. Den danska krigsledningen hade några dagar tidigare befallt befolkningen i det krigshärjade landskapet att utrymma landet och flytta över till Själland.³ Vid det laget – sommaren 1678 – hade en del av den skånska adeln redan tvångsförflyttats till Sverige och Mogens Swave var uppenbarligen en av de lyckligt lottade som fått specielltillstånd att stanna kvar. Detta faktum i sig räckte för att misstänkliggöra honom i danska ögon. Det var alltså en mycket orolig period och krigets utgång var totalt oviss. Den danska armén förväntades besätta Kristianstad och den svenska armén Helsingborgs fästning, men ingen visste när, hur eller om. I detta prekära läge var det ytterst viktigt att hålla sig noga underrättad om fiendens rörelser och att försäkra sig om att den inte fick tillgång till för mycket information om den egna sidan. Arresteringen av Mogens Swave bör ses mot denna bakgrund. Om hans egna uppgifter stämmer, hade det gått fyra eller fem dagar sedan han fångades av snapphanarna, men vad som hände i mellantiden är inte känt. Det är ju också möjligt att Swave tog fel på någon dag eftersom han skrev ner sin berättelse först fem år efter händelsen.

När Swave kom till det danska lägret förhördes han rutinmässigt. Samtliga personer som anlände dit fick genomgå en kort intervju med någon eller några representanter för den danska administrationen. Dessa mini-

förhör kallades »Depositiones» och skrevs ned av en skrivare som med tiden förpassade papperna till de danska arkiv där de finns idag.⁴ Om någon nyanländ hade speciellt intressanta uppgifter att komma med, tillkallades högre uppsatta tjänstemän eller militärer för att avgöra vad som skulle göras. Ibland blev det mer ingående förhör direkt på plats och ibland utfördes förhören i högre instans och då återfinns eventuellt de dokumenten i andra källsamlingar än »Depositiones». Rapporten som innehåller Swaves svar på utfrågningen den 11 juni 1678 är något längre än genomsnittet: han lämnade uppgifter om svenska armén som fyllde ungefär en sida.⁵ Swave var alltså inte helt ovillig till att samarbeta. Det var helt möjligt att uppge att man inte hade något att berätta, men ofta var det då personer som insåg att de redan var alltför komprometterade för att ha något att vinna på att vara samarbetsovilliga. Mogens Swave var själv gammal militär och visste precis hur man skulle uppträda i en sådan situation. Han fick standardfrågorna om han visste hur många svenskarna var, om han hört något om nyrekrytering eller annan utökning av trupperna, om han visste något om svenskarnas avsikter beträffande Kristianstad och Helsingborg och av vem han i så fall hört det. Vidare tillfrågades alla (och detta var en standardfråga under hela kriget) om de uppfattade det som om folk i allmänhet höll på danskarna eller svenskarna. Swave påstod att svenskarna var 17 000 man starka och att nya trupper fortsatte att anlända från Sverige hela tiden. Han hade hört de svenska generalerna säga att de inte tänkte slösa människoliv på en direkt attack mot Kristianstad men att staden förr eller senare skulle ge sig på grund av bristen på proviant. Enligt Swave var hela landet (Skåne) emot svenskarna. Snapphanarna förorsakade svenskarna mer skador än någonsin och för den skull var de senare fast beslutna att inte häva belägringen av Kristian-

stad förrän danskarna antingen gav sig eller slog dem.⁶ De svenska generalerna hade också sagt att de inte tänkte sända förstärkningar till garnisonen i Helsingborg eftersom armén inte kunde finna något att leva av i det området. I den här rapporten är det omöjligt att göra sig en klar föreställning om vad Swave egentligen tänkte: han talar om »de» och »danskarna» och verkar inte räknat in sig själv i någon av grupperna. Det normala i sådana här rapporter var att personen som lämnade vittnesmålet, åtminstone om han var danskfödd som Swave, talade om »vores» och »fienden».⁷ Han sade också »snapphanar» istället för »friskyttar» och sommaren 1678 var det inte längre politiskt korrekt i Danmark. Från och med början av 1677 hade man i Danmark upphört att använda sig av beteckningen »snapphanar» eftersom det fått en för dålig klang. Det fanns viktiga undantag från denna regel, men i militära sammanhang försökte man hålla på regeln att kalla fritrupper för friskyttar och reguljära förband som använde sig av liknande tekniker var helt enkelt »på parti». Kågerödsprästen och författaren Sthen Jacobsen tjänade under det skånska kriget som flitig dansk spion. I sin krönika över det skånska kriget var han enormt negativ mot vad han kallade snapphanar och general Arenstorffs marodörer. Han underströk dock att snapphanarna från och med 1677 ville kallas friskyttar. En annan samtida källa som bestyrker detsamma är en anonym försvarsskrift till Jørgen Krabbes försvar som kallas »Det hevnraabende blod». Vid ett tillfälle började författaren skriva »snap» men drog ett streck över och ersatte det med »friskytterne». Samme författare förklarade »... att Krabben skulle lade svensken vide, att disse som de kalder snapphanerne var der at finde.» Det var således givet för den som skrev »Det hevnraabende blod» att det var motståndarna som använde benämningen snapphanar.⁸

Swave försökte inte använda sig av den typiska danska retoriken i detta sammanhang. Det är också uppenbart att han inte nekade till att han hade förstahandstillgång till information från svenska generaler. Det angivna antalet svenska soldater, 17 000, ganska rejält tilltaget jämfört med uppgifterna i övriga rapporter från denna period och Mogens Swave som själv var militär måste ha varit medveten om att svenskarna inte kunde uppbringa så många män i det tidsläget.⁹ Man måste nog dra slutsatsen att Swaves vittnesmål nästan ger intrycket av att han försökte säga till dem som förhörde honom att danskarna nog inte skulle vinna. Å andra sidan var han kanske bara realistisk: Kristianstads guvernör Carl Henrik von der Osten skulle bara några få dagar senare meddela den danske kungen att läget var så gravt därinne att han måste ge upp om han inte fick bistånd snart.¹⁰

Något måste ha hänt som fick Mogens Swave att dämpa sin ganska tuffa attityd. Kanske hade han funderat igenom allt ordentligt eller också hade någon hotat honom för dagen efter, den 12 juni 1678, lämnade han ett nytt vittnesmål som var betydligt mer medgörligt i tonen. Swave berättade att han varit i det svenska lägret tre veckor tidigare för att betala sin krigsskatt (contribution). Han uppgav också att svenskarna låg i vinterkvarter och att på Mölleröd, där lägret tidigare stått, fanns nu blott en kapten med 30 man, och att svenskarna tänkte bli liggande vid Kristianstad tills staden gav sig och att de inte tänkte storma ens om danskarna begav sig till Helsingborg där kommandant Carl Hårdh med sin besättning satt inneslängd på fästningen. Swave upprepade att svenskarna ansåg det omöjligt att inta Helsingborg. Slutligen sade han att vissa överlöpare från Kristianstad hävdade att staden kunde hålla ut »noch lenge» vilket ju var nästan motsatsen till den version han velat framhäva dagen

innan. Nu framkom det också att det var ingen mindre än »Capitain Simon» som varit och arresterat honom. I Swaves svenska framställning från 1683 var det en namnlös trupp snapphanar som arresterade honom, men enligt den danska källan kom det fram att det var »Capitain Simon» med sina friskyttar som agerat. Denne kapten Simon går i de många legender som finns om honom också under namnen Simon Snapphane, Tullsagra Simon och Simon Böse. I verkligheten hette han Simon Andersön och var en bondson i trettioårsåldern från Tullsåkra som spelade en mycket viktig roll bland friskyttarna. Han var chef för ett eget friskyttekompani men innehade år 1678 också posten som huvudansvarig för samtliga friskyttar i Kristianstadsområdet och Blekinge och var följaktligen en representant för den danska krigsmakten.¹¹ Det är svårt att bedöma av detta vittnesmål vilken formulering Mogens Swave själv använde; huruvida han själv sade »snapphane» eller »friskytte». Antingen hade han själv valt att använda försiktigare ordalag än dagen innan eller också var det skrivaren som använde de politiskt mer korrekta benämningarna. Det framgår klart, att Swave var irriterad över att kapten Simon och hans mannar hade kallat honom för »en god svensk».¹² Som fånge hos danskarna hade Mogens Swave inget att vinna på att bli kallad för svensk. När han senare i sitt liv beskrev för svenskarna hur illa han farit i fiendens händer berömde han sig istället för att ha blivit kallad »svensk skälm» eftersom han i det läget behövde bevisa att en danskfödd och danskspråkig man som han ändå inte välkomnades automatiskt av danskarna.

Det framgår alltså av en jämförelse mellan svenska och danska källor att Mogens Swave blev inhämtad till det danska lägret på order uppifrån och att denna order utförts av en känd friskyttekapten och hans kompani.

Ryttmästare Petter Steen

Men vem var då den ryttmästare som »snapphanarna» hade fört Swave till? I »Depositiones»-rapporterna beträffande Mogens Swave omnämns ingen ryttmästare vid namn Petter Steen. Däremot möter ett liknande namn direkt efter rapporten om Swave från den 11 juni: »DITO Hanß Eggerßen tingsfogde i Västra Göinge, boende i Önnestad, inhämtad av löjtnant Pieter Steenßen...». »Dito» skrev man normalt i journalerna när två personer kommit in samtidigt. Det betydde ofta också att de rapporterade liknande uppgifter. Redan av detta faktum kan man dra slutsatsen att Hans Eggensen möjligen kommit in tillsammans med Swave. Detta intryck förstärks inte bara av det faktum att namnet Petter Steen/Pieter Steensen omnämns i båda fallen utan också av uppgifterna som Eggensen lämnade när han förhördes och som faktiskt påminde starkt om Swaves: Eggensen visste en del om vad överlöparna från Kristianstad hade att rapportera till svenskarna, och av den anledningen kan man dra slutsatsen att han också varit i svenska lägret precis som Swave. Eggensen angav vidare svenskarnas trupper till omkring 11 000 välutrustade män, även om de själva påstod sig vara 18 000. Precis som Swave uppgav Eggensen att svenskarna inte hade för avsikt att anfälla Kristianstad utan tänkte »ligga och svälta ut dem» eller också bomba ut dem med hjälp av artilleriet på »Blegedam». Han visste också att överlöparna från Kristianstad hävdade att det inte var någon brist på öl och bröd i staden och att invånarna inte var mer sjuka än tidigare. De brukade gå ut på »Berghoff» med trupperna för att häna svenskarna.

Men kan man nu vara säker på att löjtnant Pieter Stensen i den danska rapporten är identisk med den ryttmästare Petter Steen som Mogens Swave nämnde? Ja, det kan man nog. På 1600-talet var det vanligt att

man stavade både sina egna och andras namn på olika sätt. Speciellt vanligt var det att svenskar försvenskade danska namn och danskar fördanskade svenska namn. I sina olika versioner är just detta namn vanligt förekommande i både danska och svenska dokument från det skånska kriget. Den kände historikern Sthen Jacobsen som generellt sett avskydde snapphanar räknade inte Pieter Sten till den kategorin. Han omtalade honom i varma ordalag som »cornet Peder Steenssøn» som visade svenskarna vilken man han var när han lurade av dem 14 kanoner sommaren 1677.¹³ Den svenske artonhundratals-historikern Abraham Cronholm räknade upp »Pehr Stensson från Göinge» som en av snapphanerörelsens fyra ledare under överste Swanewedel under det skånska kriget.¹⁴ Svenska källor har alltsedan händelserna tog plats tenderat att betrakta Pieter Sten som en snapphane.¹⁵ Den danske historieprofessorn Knud Fabricius hävdade emellertid att »Peter Sten/Stensen» var en löjtnant i reguljära armén vars huvuduppgift var att upprätthålla kontakterna mellan armén och friskyttarna.¹⁶ Tyvärr har dessa uppgifter förbigåtts i senare tiders forskning om det skånska kriget och friskyttarna/snapphanarna där kontakterna mellan »snapphanar» och danska myndigheter ofta har minimerats.

Själv skrev denne man vanligen sitt namn »Pieter Sten». Pieter Sten var i juni 1678 en 22-årig löjtnant från den reguljära armén som spelade en viktig roll för organiseringen av friskyttarna i Skåne och det var han som stod bakom häktningen av Mogens Swave. Detta faktum framkommer klart ur hans brev till Friderich von Arenstorff.¹⁷ I början av kriget var han kornett men vid krigets slut hade han avancerat till den rang som Mogens Swave gav honom i sitt brev, nämligen ryttmästare. Förmodligen använde sig Swave som ju skrev sitt brev 1683 helt enkelt av den senare rangbeteckningen. Under det skånska krigets första halvår 1676 var emellertid Pieter Sten

ännu bara korpral och i den rollen hjälpte han till med att upprätta gränsvärn och att konfiskera svenskgoods i trakterna av Västra Vram. Vid den tiden tjänade han under överste Hans Detlev Steensen och ingick alltså i det »Scho-nische Regiment» som upprättats i norra Skåne. De soldater som fått i uppgift att konfiskera svenskgoods skulle naturligtvis också anmäla om de fick reda på var ägarna till godset befann sig och Pieter Sten blev snart expert på att leta reda på svenskar och svensk-sympatisörer. Speciellt lämplig för denna uppgift var han eftersom han själv talade svenska utan brytning och kunde nästla sig in i de mest brokiga svenska sammanhang. När svenska armén återvände till Skåne och danskarna förlorade slaget vid Lund, upplöstes det skånska regementet. Under återstoden av kriget återfinns vi Pieter Sten vid det »Trollische Regiment» även om han mesta tiden var uthyrd som partigångare till olika befälhavare. Detta innebar att han arbetade med specialkommandon inne på fiendejord eller i ingenmansland. Som ett resultat av dessa arbetsuppgifter klassificerades Pieter Sten ofta som snapphane av svenskarna.¹⁸ Den kände snapphanejägaren Sven Erlands-son var speciellt intresserad av att få tag i Pieter Sten och gjorde stora ansträngningar för att fånga in honom. Bland annat lät han några av sina män klä ut sig till danska soldater som red runt i Ringsjöbygden och frågade efter Pieter Sten och Jens Jensön som var den friskyttekapten som var ansvarig för Lands-krona län.¹⁹

Under stor del av det skånska kriget satt Pieter Sten som spindeln i nätet någonstans i centrala Skåne och såg till att kontakterna mellan danska högkvarteret och friskyttarna fungerade. Åtminstone periodvis låg denna »underrättningscentral» i Pråmhuset vid Bosjökloster.²⁰ Därmed finns det ju ännu en länk mellan Mogens Swaves berättelse och den Pieter Sten man möter i de danska arki-ven: snapphanarna hade ju fört Swave till

ryttmästaren i Pråmhuset som ligger cirka en och en halv mil söder om Oretorp. Pråmhuset fungerade som färjestation för en pråm som förde folk över Ringsjön. En generation senare fungerade det dessutom som härbärge för resande och det är inte omöjligt att detta var fallet redan på skånska krigets tid.²¹ Hur som helst låg Pieter Sten periodvis förlagd dit med sin trupp och därifrån rapporterade han till Arenstorff om friskyttarna företagit några krigsoperationer med eller utan order från högkvarteret och om de behövde krut, hästar eller gevär. Under Kristianstads belägring arbetade han också mycket med att organisera operationer under vilka Arenstorff eller andra danska myndighetspersoner skickat ut budbärare med brev från danska myndigheterna som skulle genom de svenska linjerna och in i Kristianstad. Pieter Sten tog då bönder och friskyttar till hjälp. Det hörde också till hans uppgifter att upprätthålla kontakterna mellan de danska myndigheterna och präster och länsmän ute på bygden samt att anmäla alla personer som inte var samarbetsvilliga eller som upprätthöll misstänkliga kontakter med fienden. Mogens Swave kom att ingå i denna sistnämnda kategori. Den 3 juni 1678 skrev Pieter Sten till general Friederich von Arenstorff och meddelade följande: »Magnus Swave har nu igen på nytt varit i det svenska lägret och haft den äran att tala med kungen av Sverige. Vad tycker herr generalen, borde man inte ta fast honom? Jag tror honom inte om något gott.»²² När Sten inte fick något svar från Arenstorff skrev han på nytt två dagar senare och betygade att han kunde svära vid Gud på att Swave var en svensksympatisör och att han gärna ville ha besked beträffande en eventuell häktningsorder. Nu måste Arenstorff, som vid tillfället befann sig i Gårdstånga, ha reagerat snabbt, för redan den 6 juni på morgonen kom ju Simon Andersön med order i hand och tog fast Mogens Swave.

Kidnappningar eller arresteringar?

Källorna visar att den här sortens »kidnappningar» inte var dåd som begicks slumpmässigt av skogarnas vilda horder utan militära operationer som utfördes på befallning av det danska högkvarteret. I Landskrona ägnade amtman Knud Thott och krigssekreterare Jens Harboe mycken tid och energi åt att sätta fast svenskar, svensksympatisörer och spioner av alla de slag. I vissa fall avslöjade de spioner på egen hand: alla personer som skulle in i staden förhördes vid portarna och om de vakthavande erfor minsta tecken på något misstänkt skulle de kalla in överordnade. I vissa fall gick Knud Thott själv ner till portarna och förhörde personerna. När Thott eller Harboe kände sig övertygade om att en person ute på bygden borde hämtas in för förhör kontaktade de någon av de militära befälhavarna som i sin tur kanske skickade ut Pieter Sten som så i sin tur kontaktade Simon Andersön eller någon annan friskytteofficer om extra hjälp eller lokalkunskap behövdes. Det var Pieter Stens och Simon Andersöns plikt att hämta in personer av detta slag: det ingick som en av många delar av deras uppgift och det var inte något de gjorde för att de kommit på fel sida av lagen (som det kan verka ibland i de svenska källorna). Den här sortens operationer organiserades från det danska högkvarteret. Ibland kunde detaljerna lämnas över till marknivån (Simon Andersön) eller mellannivån (Pieter Sten) eller en kombination mellan de båda, men utan Arenstorffs order skulle Mogens Swave fått sitta kvar hemma på Oretorp, trots att Pieter Sten var övertygad om att han konverserade den svenske kungen. Den här operationen var också karaktéristisk i det att den omfattade en blandning av reguljära soldater och friskyttförband. Det är fullt möjligt att även män som inte var registrerade i Köpenhamn deltog i arresteringen av Mogens Swave och

plundringen av hans gård. Från danska sidan hade man den policyn att de skånska män som ville delta i den beväpnade kampen mot svenskarna skulle vara inskrivna i något friskyttekompani eller i den reguljära armén och det var åtminstone periodvis förbjudet att ta till vapen om man inte var det. Hur pass vanligt det var att man ändå deltog i gerilla-attacker är svårt för oss att bedöma idag, men det förekom ofta. I detta fall har vi dock inga som helst bevis på att andra trupper än de som danske kungen auktoriserat deltog i operationen. Det ska också påpekas att det är svårt att bedöma vem som verkligen häktades och vem som åkte i konvoj till danskt territorium på egen begäran. På samma sätt är det svårt att avgöra vem som helt frivilligt sökte skydd på svenska sidan och vem som tvingades till danskt territorium av grymma snapphanar. I svenska källor framställdes det senare som om man blivit fängsligt införd till danskarna; i annat fall hade ju personen i fråga kunnat anmälas för landsförräderi. Ofta kan de danska källorna hjälpa till att reda ut hur det egentligen gick till med en del häktingar, men långtifrån med alla. Det var i de landsflyktigas intresse att de framstod som fängsligt bortförda och de danska myndigheterna bistod dem i denna sak för att eventuella framtidsutsikter om att återkomma till Skåne eller åtminstone att få tillbaka egendom i landskapet inte skulle förstöras. I fallet Mogens Swave är det dock tydligt att han blev häktad eftersom han misstänkliggjort sig genom att besöka den svenske kungen i vad som Pieter Sten och danskarna tyckte var i onödan.

Den europeiska bakgrunden

Det som hände på Oretorp och Pråmhuset i början av juni 1678 var bara en mikroskopiskt liten del av en nordeuropeisk storkonflikt.²³ Med undantag för general Arenstorff

spelade ingen av aktörerna någon större roll för krigets utgång ens på lokalplan och ingen av dem har tilldelats mer än någon enstaka rad i historieböckerna. Ändå är dessa händelser av ett visst intresse. Det som hände Mogens Swave hör till den snapphanehistoria som blivit så emotionellt laddad i dagens Skåne och Blekinge men som ändå förblivit ganska outforskad. Samtidigt är det ett stycke dansk krigshistoria och en återspeglings av hur lokalsamhället i norra Skåne berördes av den pågående konflikten. Faran med att koncentrera sig på de stora slagen på den europeiska arenan är att man lätt tappar bort hur folket på bygden berördes av kriget. På något sätt måste dessa aspekter balanseras mot varandra. Snapphanarna och snapphanekriget var inte ett unikt danskt eller skånskt fenomen utan hörde till en krigsutveckling som var gemensam för hela Europa. Det var oerhört dyrt att ställa till med regelrätta fältslag som ändå sällan gav definitivt utslag och på samma sätt var det kostsamt och farligt att storma fästningar. Ofta blev det i det tidigmoderna Europa då till utmattningskrig istället: så kallade »guerre de châteaux» i vilka krigföringen kom att koncentrera sig på långdragna belägringar av befästa nyckelorter i omstridda territorier.²⁴ Bortom dessa nyckelorter bildades lätt vidtsträckta zoner av ingenmansland, eftersom de stridande parterna höll sin personal inom murarna på de befästa städerna. Garnisonernas kavalleri skickades ut i smågrupper på vad som kallades för »parti» och i detta »partikrig» kom även speciellt snabba och rörliga irreguljära trupper att spela en viktig roll. Ute i ingenmansland möttes så mindre förband från båda sidor i ett småkrig som huvudsakligen gick ut på att säkra försörjningen till nyckelorterna och förhindra fiendens proviantering och kommunikationer. Det var oerhört viktigt att furagering och proviantering på landsbygden omkring fungerade så att folk och få inne i

fästningarna kunde överleva och det var »partiernas» ansvar att se till att dessa uppgifter kunde bli utförda och att fienden inte hann före till resurserna. Detta gällde givetvis båda stridande parter. Samtidigt kunde man försöka få de egna vapnen att glänsa i småbataljer som inte var alltför kostbara men som gav klara signaler om den egna stridsvilligheten. Ett viktigt moment i denna sorts krigföring var att ta fångar som sedan fienden kunde lösa ut mot skäligen betalning. Fångarna var oftast soldater som besegrats i skärmytslingar eller tagits när de var ute på furagering men ibland också civila som betraktades som farliga element, som Mogens Swave. I längden förde också denna strids-teknik till den brända jordens taktik och till att stora områden förstördes totalt.²⁵

Under fälttågen då de stora arméerna var i fält behövdes de lättroliga trupperna ofta till alternativa uppdrag som till exempel att vakta huvudarméns kommunikationslinjer och provianttillförsel bakåt. Hade de lokalkännedom var det en fördel, eftersom de också ofta skickades ut på rekognosceringsuppdrag. Den här sortens trupper blev vanligare i samband med absolutismens insteg i Europa eftersom de absolutistiska staternas reguljära arméer blev allt större och otympigare. Det är inom ramarna för den här typen av krigföring som snapphanefejden under det skånska kriget bör tolkas, åtminstone under fasen som följde slaget vid Lund.²⁶

När danskarna tog tillbaka största delen av Skåne sommaren 1676 var det först tänkt att landskapet skulle införlivas direkt i det danska administrativa och militära systemet. Bland annat började man sätta upp ett skånskt regemente i den nordöstra gränstrakten där Lybeckers trupper tidigare varit baserade. Efter slaget vid Lund i december samma år stod danskarna med en delvis förintad armé. Planerna för Skåne hade kullkastats abrupt och istället hade man soldater utan officerare,

officerare utan soldater och ett okänt antal av gömda flyktingar från slaget vid Lund som sökte skydd hos bönderna. Det var från denna tidpunkt som den svårlösta situationen med stora områden av ingenmansland i Skåne uppstod och det var uppenbart att Danmark måste satsa på en ny taktik. När ingen visste vem som var herre i landet och det inte fanns en fungerande statsapparat mer än inne i de befästa städerna blev det också omöjligt att sätta upp regementen på traditionellt vis. Kriget i skånelandskapen gick över till att koncentreras på sommarfälttåg varvat med belägringar av bland annat Kristianstad och Malmö samt »partikrig». I detta läge beslöt danskarna att bland annat satsa på frikompanier, de så kallade kungens friskyttar. Basen för dessa kompanier kom till stor del från de bondetrupper som kallats in vid krigets början och som lytt under fogdar och länsmän. En annan viktig komponent var kompanier som värvats av någon lokalt inflytelserik man som sökt licens hos kungen för detta ändamål (eller först samlat ihop stridsvilliga män och sedan sökt licens). Andra trupper hade först tillhört det skånska regementet som upplöstes under 1677. Att skapa fristående förband av lättberidna trupper och satsa på partigångare av olika slag var ett taktiskt drag från dansk sida. Det var inte avgörande för kriget som helhet, vilket nog inte heller någon förväntat sig på den tiden, men man trodde att det kunde vara ett effektivt sätt att försvaga fienden och dess försörjningsmöjligheter i Skåne. Mot krigets slut kunde dessa trupper sättas i aktiv tjänst under vapenvilan eftersom svenskarna bedömt att vapenvilan inte omfattade snapphanarna.²⁷ Från ett europeiskt perspektiv sett var det heller inte något särskilt unikt drag. Under striderna mot turkarna hade speciellt kroaterna utmärkt sig i liknande sammanhang och det finns många andra exempel på frikompanier och partigångartrupper som blev kända vid

denna tid eller något senare.²⁸ Det var således inte så underligt att danskarna efter slaget vid Lund också hyrde in ett kompani kroater till Skåne. Tillsammans med överstarna Merheims och Swanewedels kavalleri och friskyttarna skulle de gå i spetsen för »partikriget» mot svenskarna.²⁹ Ytterligare en viktig länk i det danska partikriget var fogdarna och länsmännen som skulle se till att skatter inbetalades och att proviantering kunde ske och som visste var det fanns manskap att rekrytera. Fogdar och länsmän var också vapenkunniga och deltog åtminstone i vissa fall mycket aktivt i det »lilla krig» som fördes på landet bortom de danska och svenska enklaverna. I större operationer deltog alla dessa kategorier av manskap, oftast under ledning av Merheim och Swanewedel.³⁰ Med undantag för de allra högsta befälen och kroaterna klassificerades alla dessa kategorier av vapenförande som snapphanar i vissa svenska källor. Ytterligare en kategori av snapphanar var de grupper av privatpersoner som genom gerillaattacker anföll svenskarna på eget bevåg eller som hjälpte »partier» som de ovan nämnda rent inofficiellt. Denna sistnämnda kategori var mycket vanlig men är svår att komma åt i militära källor.

Slutsats

Vad Swave egentligen själv hade för åsikter vet vi inte. När han behövde försvara sig inför danskarna påstod han att han blivit förolämpad över att bli kallad svensksympatisör av Simon Andersöns män, men när han istället behövde stärka sin trovärdighet inför svenskarna hävdade han att samma beskyllning var ett bevis på hans trohet mot dem. Detta var inget egendomligt agerande i en tid när det gällde liv eller död. Det bästa var om man lyckades balansera mellan båda sidor. På vissa sätt påminner Mogens Swave om en annan skånsk adelsman, nämligen Jørgen

Krabbe som avrättats för majestätsbrott mot svenske kungen och snapphanesamröre i januari samma år. När Krabbe försökte bevisa sin trohet mot den svenske kungen gjorde han det bland annat genom att understrika att danskarna först tagit honom i arrest när de kom tillbaka till Skåne 1676 och dessutom retade de honom för hans »svenska mage», med vilket de menade att han var på tok för svag för allt som var svenskt. Han svor också i sin dödsstund att han fortfarande var en sann svensk patriot. Ändå hade han kort tid dessförinnan begärt hjälp av danske kungen att få komma över till Danmark och dessutom avslöjat för danskarna var det låg svenskogods gömt i Landskrona.³¹ Detta för att understrika att Mogens Swave inte ska fördömas för att han uppträdde något vankelmödigt under det skånska kriget och övergångstiden, det var han varken den förste eller siste att göra. I den dystra situation som rådde valde han bara att i första hand försöka rädda sitt och de sinas liv och det är många som väljer att agera så i krigstider. Man skall inte glömma att det här var före den moderna nationalismens tidevarv och det hade inte riktigt samma betydelse att vara dansk, skånsk eller svensk då som nu. Dessa identiteter fanns och blev förmodligen viktigare under kriget men för en adelsman som Mogens Swave var kanske hans heder och ära som adelsman viktigare än att identifiera sig med den »nation» han fötts till. Kanske tyckte han att det viktigaste för honom var att få bli kvar i Skåne, för det var också en motivation som förekom bland skåningar i brytningstiden.³² Swave och hans fru Cecilia Bonde var medlemmar av lokalsamhället där de bodde och det är möjligt de kände några av »snapphanarna» som dök upp den där morgonen i juni 1678. Deras son var god vän med en på den tiden mycket känd snapphane: nämligen Jacob Jørgensen Wesseltofft som var son till kyrkoherden i Visseltöfta. Under

kriget hade Wesseltofft först deltagit i slaget vid Lund, sedan varit löjtnant under major Nicolaus Hermansen och slutligen löjtnant vid överste Barthold von Bülow's andra jylländska nationalregemente.³³ Efter kriget försökte Cecilia Bonde »intercedera» för unge Jacobs skull så att han skulle få ta över faderns kall trots sin i svenska ögon tvivelaktiga bakgrund. Det är således uppenbart att paret Swave-Bonde inte var isolerade från de kretsar där man valde att ta till vapen för Danmark. När maken blev fången sände Cecilia Bonde ut tre av sina bönder till honom i Landskrona dit han fördes innan han hamnade i Köpenhamn. Efter det skånska kriget återvände Swave som sagt till Skåne och blev en av den skånska adelns främsta representanter samt medarbetare till generalguvernör Rutger von Ascheberg.³⁴

I både Mogens Swaves och Hans Eggersens fall har jag analyserat uppgifterna i deras rapporter i detalj eftersom jag ville understryka vad Pieter Stens och Simon Andersöns uppdrag egentligen gick ut på och av vilka anledningar myndigheterna satte dem på uppgifter som dessa. Män som Sten och Andersön representerade de skåningar som tagit ställning. Hade man en gång tagit värvning i danska armén som reguljär eller irreguljär soldat kunde man inte förvänta sig att få komma tillbaka till ett svenskt Skåne. Även om man inte haft något att säga till om själv utan blivit utskriven som soldat hamnade man i denna situation om man inte ville försöka desertera. Det var därför naturligt att soldater av olika slag identifierade sig med den officiella danska diskursen som hävdade att det var skåningarnas plikt att slåss till sista blodsdroppen för den danske kungen. De som tänkte på det sättet hyste ett enormt förakt för skåningar som försökte undvika att välja sida eller ännu värre, sympatiserade med svenskarna.³⁵ Den svavelosande ton som svenskarna använde om »snapphanarna»

motsvarades nog bara av den ton som »snapphanar» som Pieter Sten och Simon Andersön hade om skåningar som arbetade för svenskarna. Båda två var kända för att gå hårt fram både fysiskt och verbalt mot personer som inte visade sig samarbetsvilliga, men i detta skilde de sig knappast från många andra soldater genom tiderna.³⁶ Det skånska kriget betraktades som osedvanligt grymt även på den tid det ägde rum. På den norska fronten förklarade Ulrich Gyldenløve att det var det nya franska krigsmodet som dikterade att det skulle vara så.³⁷ Från den svenska sidan valde man att betrakta personer som deltog i aktioner som den som ledde till arresteringen av Mogens Swave som kriminella snapphanar, särskilt om infödda skåningar var inblandade. Under senare år har det dock framstått allt tydligare att de som kallades snapphanar inte sällan var styrda ovanifrån. Källorna i Köpenhamn visar att i den roll som kapten Simon Andersön och löjtnant Pieter Sten spelade i arresteringen av Mogens Swave var de i allra högsta grad representanter för den danska krigsmakten.

Summary in English

This article explores the relationship between Danish irregular combatants and the Army Headquarters during the Scanian War (1676–1679). Since space is limited, I have chosen one, seemingly quite unimportant, episode and studied the manner in which it was represented in respectively Swedish and Danish sources at the time. In 1683 the Scanian nobleman Mogens Swave wrote a petition to the Swedish authorities, in which he mentioned that he had been abducted by *snapphanar* during the (Scanian) war. The *snapphanar* had taken him to an officer and he had then been kept in custody for the remainder of the war. At the time, the expression "*snapphanar*" was paramount to "ban-

dits" in Swedish. Danish military reports of the same event, reveal that Swave, in fact, was arrested on the orders of the Danish commander-in-chief Friderich von Arenstorff and that the *snapphanar* were troopers from the King's Friskytter Corps under Captain Simon Andersön. The army officer to whom Swave was brought, was Lieutenant Pieter Sten from the 1st Zealand National Regiment, who worked as a liaisons officer between the regular army and the irregular troops. In many Swedish sources (though not in Swave's letter), he too is classified as a *snapphane*. Obviously Swave elected to use a terminology, that he believed would increase his chances of obtaining the tax-exemption he had applied for. A perusal of the sources from the Scanian War and shortly afterwards, reveals that it was part of the general Swedish discourse at the time, to ascribe many of the unpleasant events that had taken place during the war, to the *snapphanar*, and that those who sought to obtain the good-will of the authorities often used this kind of rhetoric. The definition of a *snapphane* in Swedish sources, however, was generally referred to in a variety of different ways in the Danish sources: in this case the Friskytter Corps, which were comparatively small units of horsemen, that moved swiftly across the country and were experts at reconnaissance, skirmishes and at interrupting enemy communications. As a structure, they were similar to the irregular troops used in many European countries at the time, such as the Croats and the Panduren, who assisted the Imperial troops in the fight against the Turks. They assisted the Danes in the same way and in the same kind of operations as the *friskytter*. Other troops that engaged in the same kind of combats, were those that Pieter Sten belonged to: regular army units of modest dimensions that worked with special operations in no man's land or behind enemy lines.

These regular units were called *partheyen*. A *parthey* could also stand for an entire operation in which regular troops, *friskytter*, Croats, local sheriffs and perhaps also unregistered local guerrillas participated. In Swedish sources sometimes all participant enemy units in this kind of *partheyen* were classified as *snapphanar*, except perhaps the Croats. As in the case of Swave's letter, it consequently became impossible to understand what kind of military or non-military action had actually taken place.

Noter

¹ Ansökan om veckodagsfrihet från Mogens Swave till Oretorp till generalguvernementskamrer Jöran Adlersten, 1 juni 1683, tryckt i Lauritz Weibull (red.), »En skånsk adelsmans vedermodör under kriget 1676–1679», ss. 299–300, *Historisk Tidskrift för Skåneland*, Band 7, Lund 1917, ss. 299–300. Swave skrev acceptabel svenska och understök att han och hans fru hade lytt svenska order när den danska flottan landade i Skåne: de hade omedelbart begivit sig till Kristianstad med alla sina tillhörigheter. När danskarna stormade Kristianstad hade Mogens Swave och Cecilia (Sesell) Bonde förlorat allting och blev dessutom kallade »svensch schiälm och hore.» I artikeln från 1917 uppger Lauritz Weibull att Sidel/Cecilia Bonde var infödd svensk, men i en tidigare artikel (»Anders von Reiser och Lärkeholmsstiftelsen», ss. 1–62 i *Skånska samlingar* II:2, Lund 1892, s. 57) hade Martin Weibull hävdade att Cecilia Bonde tillhörde den dansk-skånska grenen av Bondefamiljen och följaktligen räknades som infödd danska under det skånska kriget. Fabricius (II, s. 101 och IV, s. 195) identifierade Cecilia Bonde som syster till den svenske domaren Tor Bonde vid Göta hovrätt. Lokalhistorikern Ivar Johansson (*Ur Vankiva sockenkrönika I: Kyrkan och hennes tjänare*, Hässleholm 1967, s. 29) hävdade emellertid att föräldrarna var Jens Bonde och Lehne Daa som från 1617 brukat gården Oretorp som sedan gick i arv till dottern. I vilket fall som helst var Cecilia Bondes förstaspråk danska och hon kunde inte så bra svenska, vilket är tydligt i hennes korrespondens.

² 468 Krigskollegiet (Landetaten) 1675–1678 Forhør over og udsagn af fanger og over løbere 1677–78:99, DRA.

³ Det blev förmodligen inte så mycket med utrymning- en av Skåne. För en mer detaljerad beskrivning av läget i juni 1678 se: Sthen Jacobsen, *Den nordiske Kriigs Kronicke*, 1697 redigerad och utgiven av Martin Weibull,

København 1897, ss. 163–171 och oberst N.P. Jensen, *Den skaanske Krig 1675–1679*, Kjøbenhavn 1900, ss. 346–359 samt ss. 392ff som beskriver den s.k. Gyldenløvefejden som från dansk sida var tänkt som en avledningsmanöver som skulle få Karl XI att dra sina styrkor från Kristianstadstrakten till norska gränsen. Se också Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige III*, København 1952, ss. 159–163.

⁴ *Depositiones und Kundschaften, Forhør og Udsagn af Fanger Overløbere og andre 1675–78 i Danmarks Rigsarkiv*. Huvuddelen av denna samling ingår idag i 468 *Forhør over og udsagn af fanger og overløbere 1675–1678*: 98–99.

⁵ *Depositiones und Kundschaften*, 11 juni 1678, 468 *Forhør og Udsagn af Fanger Overløbere og andre 1677–78* 468:99, DRA.

⁶ »... imidlertid meener dee byen faar at gifwe sig for manquement af proviant...» Se också: *Depositiones* 13 juni 1678, Hans Hinrich Gutterorm från Helligestad, Mainz rapporterade att det var Ebbe Ulfeldt som hade övertalat svenskarna att inte riskera en attack på Kristianstad. I motsats till Swave talade Gutterorm om »fienden» och »vores», om man nu skall anta att skrivaren återgav orden korrekt. Gutterorms rapport stämde överens med Swaves så till vida att han hävdade att förrädare från Kristianstad påstod att »... vores udi byen allerede paa vivres begynte at manequere...».

⁷ Mogens Swave var veteran från danska armén och han hade tidigare tjänat som kornett och ryttnästare. Fabricius III, s. 27 och IV, s. 195.

⁸ Se: Jacobsen, s. 89 samt Anders Matthiesen Hjørring, »Det hevnaabende Blood over den Belials Rettergang som svenske Blod-Dommere admitterede imod Jørgen Krabbe, og over det uforskammede Smee-Skrift, som Forfølgerne haver ladet publicere, trykt udi Malmø Anno 1678», MS Rostgaard 4to, 93, DKB, min kursiv i citatet. Knud Fabricius trodde att det var en av bröderna Thott som skrivit »Det hevnaabende Blood». Idag uppges prästen Anders Matthiesen Hjørring som författare till denna skrift i det Kongelige Biblioteks katalog.

⁹ Jensen (s. 375) anger den svenska hären som var med Karl XI i Skåne den 3 juli 1678 till 9600 man, men då hade nyligen 1000 man skickats till Göteborg. Vidare enligt Jensen (s. 360) uppgick den danska hären till runt 13000 man vid samma tidpunkt. För vittnesmål att jämföra Swaves med se: *Depositiones* 17 juni 1678, skotten Jacob Delen uppgav deras antal till 14000. *Depositiones* 13 juni 1678, Herman Mamer från Westfalen uppgav antalet vid Kristianstad till mellan sju och åttatusen men att de väntade förstärkningar så att de blev fjortontusen. en anonym person uppgav »daß Swedishe leger ... soll sein wie die Zage gehet 16000 Man, wirt aber Mer folch kommen.» 468:99, DRA. Kyrkoherden Casten Rönnow i Åhus som var en av danskarnas mest välinformerade spioner uppgav antalet till 12000. Tvärtemot vad som

uppgetts i bland annat herdaminnena (Gunnar Carlquist red. *Lunds stifts herdaminnen från reformationen till nyaste tid, Serie II: 12 Villands och Gårds kontrakt*, Lund 2004, s. 160) var Rönnow inte på den svenska sidan i kriget. Herr Casten anmälades bland annat av generalmajor Levetzou som förrädare. Se: Hans Friederich Levetzou, rapport från 16 juni 1677, 468 *Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Indkomne breve 1677 H4. Breve-L.4. Breve:57*. 1 februari hade herr Casten anmälts av en Per Ericson från Färs härad. (Kiöbenhafn d 2 Febr: 1677, 468:98) Danskarna lade ingen större vikt vid dessa angivelser utan fortsatte att anlita herr Casten, bland annat via Pieter Sten.

¹⁰ Jensen ss. 349–350 har publicerat detta brev som bär datum 21 juni 1678. Brevet smugglades in genom linjerna och budbärarna simmade över Helge å. Ofta användes trupper av det slag vi studerar här till den sortens uppdrag. I Landskrona fick Pieter Stens regementschef Holger Trolle i uppgift att leta upp två speciellt simkunniga män bland soldaterna som Pieter Sten sedan skulle få genom linjerna och fram till vattnet. Se: Holger Trolle till Friderich von Arenstorff, 3 juli 1678, 468: *Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Indkomne Breve 1678 T.4. Breve - Wi:72*.

¹¹ »Troupen der Freishützen» (Krigssäsongen 1678) 468 *Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678, Uanbringelige registrerede sager, Nov–Dec 1678+Div: 85. DRA*. De ansvariga var: Kapten Hans Severin – Malmö län; Jens Jensen – Landskrona län; Kapten Jens Nielsen Wissmand, löjtnant Peder Christoffersen – Helsingborgs län; Kapten Peder Larsen – Norra Åsbo härad; Major Eskil Nielsen – Bjäre härad och Södra Åsbo härad; Kapten Simon Andersen, löjtnant Thue Krop, kapten Mogens Mogensen Dragon, kornett Anders Persen – Kristianstad och Blekinge; kapten Nels Andersen – Östra Göinge; Kapten »Har Haagen» (sic!) Aage Monsen – Västra Göinge. Dessutom Hindrich Aagesen Pflug och Casper Duwe utan angivna områden. Av dessa män har Casper Duwe, Jens Nielsen Wissmand kors efter sina namn och Mogens Mogensen Dragons namn är överdraget med ett streck. Mogens Dragon dog i strid under hösten 1678. Casper Duwe blev avrättad av svenskarna för snapphaneri. Wissmands öde är okänt men möjligen betyder korset här att han avlidit. Denna lista är inte tidigare känd.

För kapten Simon se vidare: »Rigtig Munstrings Rulle och Mandtal paa mit wnderhaffuende Compagnie aff de schonshe frjshotter» undertecknad »Simon Andersön Capitain Hafniae 27 februari 1680» då de var ett hundra man och liknande rullor från 1677 till maj 1680, 469 *Krigskollegiet, (Krigskancelliet), Fortegnelser og Ruller over Friskytterne: Skaane og Bleking 1677–80: 1843–1847A*. Dessa rullor är tidigare omnämnda och publicerade. Se också: Anders Hedwall, *Tullsagra Simon alias Simon Snaphane. En skånsk frihetskämpe*.

Köpenhamn 1966. För legenderna se ss. 22–27. Hedwall (s. 7) underströk att kapten Simon arbetade för och med hjälp av de danska myndigheterna, bland annat att han utförde krigsoperationer tillsammans med Merheim.

¹² »C. 12 juny 1678 Magnus Svabe fød i Skane boer paa Oretorp 1 m. fra Møllerø.» 468:99. »de hødte hannem god sensh».

¹³ Jacobsen, s. 105.

¹⁴ Abraham Cronholm, *Skånes Historia och Beskrifning. Skånes Politiska Historia, efter till största delen otryckta källor*, Stockholm 1851, s. 192. De andra tre snapphaneledarna var enligt Cronholm Niels Tommesen Tidemand, Svend Poulsen och Ubbe på Frisholmen. Det kan inte understrykas tillräckligt att Cronholm faktiskt påpekade att »Snapphanarna» stod under kommando av en reguljär dansk överste. Detta faktum har ofta förbisetts men källorna visar att så var fallet, åtminstone vad beträffar den sortens »snapphanar» som Pieter Sten kunde räknas till. Cronholm hänvisar till Anders Fryxell som källa men Fryxell (*Berättelser ur Svenska historien*, i urval av Axel Strindberg, vol. IV, Malmö 1983 [originalutgåvan publicerad mellan 1823 och 1847], s. 33) nämnde bara »Ubbe på Friskholmen i Västra Göinge», på Hallandsåsen Nils Tidemand och Sven Pålsson, den senare känd från fälttåget på Själland 1659.» Svend Poulsen/Sven Pålsson är naturligtvis den man som i legenderna kallas Göingehövdingen. Poulsen var reguljär major, vilket många danska källor vittnar om. Se: Gitte Kjær, *Svend Poulsen Gønge – i verkligheten*, Skippershoved 1992, s. 9 och s. 66.

¹⁵ I hovpredikant Hakvin Spegels dagbok från det skånska kriget omnämndes Pieter Stens kupp mot de svenska drabanternas utrustningskonvoj som ett dåd utfört av »it parti snaphaner eller stråtenröfware, them man kallade danske konungens Frjskytter» som var utskickade av Swanewedel. Två dagar senare omnämnde Spegel dock »Cornetten Steenson» som likaledes var utskickad av Swanewedel. Det är osäkert om han visste att de två operationerna letts av samma person. Spegel ansåg att snapphanarna lydde under Swanewedel som i sin tur gick hand i handske med de skånska bönderna och utövade förtrolig »correspondence» med dem. Se: Hakvin Spegel, *Hakvin Spegels dagbok*, utgiven av Sune Hildebrand, Stockholm 1923, s. 62 och s. 63. Det var alltså inte omöjligt att betrakta friskyttarna som någon sorts stråtrövare samtidigt som man hävdade att de var styrda uppifrån.

¹⁶ Fabricius (III, s. 165.) hade klart för sig att Pieter Sten agerade som sambandsofficer mellan reguljära armén och friskyttarna. På senare tid har det bland annat i *Danmarks krigshistoria* påpekats att kontakterna mellan snapphanar och dansk krigsledning var betydligt vanligare än man trott under konflikten 1658–1660. Se: Ole L. Frantzen & Knud J.V. Jespersen (red.), *Danmarks krigshistorie 700–1814*, København 2008, s. 292.

¹⁷ För första delen av kriget se: John Wanngren, »Jörgen Offesen, komminister i Västra och Östra Vram – sognepræst i Jylland» ss. 48–57 i *Gårds Hårds Hembygdsförenings Årsbok 1999*, s. 50. I domboken som Wanngren konsulterat kallas Sten för »en frij corporal af dhe danske» under överste H D Steensen. Enligt källorna i de danska arkiven var Pieter Sten registrerad som kornett vid första själlandska nationalregementet (1. Sehländsche National Regiment) under överste Holger Trolle. Senare steg han i graderna till löjtnant och så, 1679 till ryttmästare. Under vintern 1678–79 var han löjtnant i ryttmästare Friderich Rantzaus kompani, men hade en speciell anställning som gjorde att han inte alltid följde sitt regemente utan koncentrerade sig på parti-gängeri. Från 1678 periodvis i tjänst under Merheim i Landskrona, 1679 hos Schwanewedel på samma ort, men förmodligen arbetade han för Schwanewedel även tidigare. Mot slutet av 1679 är han registrerad som ryttmästare i andra jylländska nationalregementet (2. Jydsche) under Johan Casimir von Bahsum. Den 20 januari 1680 var han ryttmästare i första jylländska nationalregementets livkompani under överstelöjtnant Swanewedel. Se: »Nachricht von der Milice bey Ausgang des Jahrs 1678» i 470 Generalkrigskommissariatet 1674–1679 Indkomne breve, 1674 Armstorff 1679 Auerswald: 1921, DRA. »Militair estat pro Anno 1680», 469:1771. »Abrechnung 18 mars 1679», (Jön 28 oktober 1678 till 31 januari 1679) i 571 Reviderede Regnskaber Militære Regnskaber 1676–1676 Friedrich Mechlenburgs regnskab for Landskrona med bilag mm.:Ve 29a–35b; 469 Krigskollegiet (Krigskancelliet) 1678–1762 Den danske militæretat 1679–1682, »Militair estat pro Anno 1680»:1771, DRA. »Rolla von des mir anvertrauten Regiments LeibCompagnie» underskriven av Herman von Schwanewedel (Shwanwede) 20 januari 1680, 469 Krigskancelliet 1676–1762 Ruller 1676–1762: 1770, DRA. Se också: »Hirsch & Hirsch XI:74 (Peter/Pehr Sten) samt 82 (Peter Steensen), DKB.

¹⁸ Prästerna Abraham Larson Rosenlund och Jacob Sörenson i Torrlösa kallade honom i ett brev till den svenske kungen för »dhen argaste eblant alla Snaphane förarc, Pehr Steenson...» Se: odaterat brev från Abraham Larson Rosenlund i Torrlösa och Jacob Sörenson i Reslöv till den svenske kungen, ss. 104–112 i *Samlingar till Skånes historia fornkunskap och beskrifning*, Martin Weibull ed., Lund 1871. Se vidare: Stig Alenäs, »Förräderikommissionen 1682», ss. 150–183 i Stig Alenäs (red.), *Roskildefreden 350 år. Från danskt till svenskt kyrkoliv*, Malmö 2008, s. 159.

¹⁹ »... di sagde till bönderne hwor di komme at di hellbe Jens Jenbön Meget flittelig at hand skulle paffe well op di Swenske partij...» Jens Jensön till Friderich von Arenstorff, 23 juli 1678, 468 Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Indkomne Breve 1678: 69, Pieter Sten och Jens Jensön samarbetade flitigt. Vid tillfället som Jensön

nämner i sitt ovannämnda brev var Pieter Sten och en av Jensöns friskyttar på Arenstorffs order ute och guidade runt en av kungens livgardister i området. Friskyttan som hette Niels Pers blev på hemvägen narrad av Erlandssöns mäns danska uniformer och blev slagen och stucken med en bajonett samt berövad på breven han haft med sig från Landskrona. Samtidigt var Jensön kriget igenom parhäst med kapten Simon. Den 20 februari 1677 fick de till exempel gemensam friskyttelicens. Se: Sörensson, s. 21.

²⁰ Se till exempel: Pieter Sten till Friderich von Arenstorff, 11 juli 1678, 468 Krigskollegiet (Landstaten) 1660–1678 Indkomne Breve 1678 s.4. Breve:71, DRA.

²¹ Den lokalt mäktige mannen och arrendatorn till Bosjökloster, David Eliassen, var åtminstone i september 1676 bosatt på Pråmhuset. Sonen Elias Davidsen som var dansk fogde (ansvarig för Ferløfsholm, Arreslöv, Offviðholm och Øfuidzholm) låg då svårt skadad hos föräldrarna efter ett fall från sin häst och kunde inte arbeta, vilket fadern meddelade till Köpenhamn. Se: 470 Generalkrigskommissariatet 1674–1679, Indkomne breve 1674 Skåne Herreder:1679 Skåne Herreder:1953. Sommaren efter var fadern död men sonen hade däremot hämtat sig och kallades i danska rapporter för »Elias Davidsen i Pråmhuset». Han rapporterade om svenska truppörelser och förde in personer med intressanta uppgifter till de danska myndigheterna och var således i svenskarnas ögon en aktiv »snapphane». Se: Depositio, 25 juni 1677, 468:98. Se också: Gottfrid Björkelund, *Bosjöklösters historia*, Lund 1945, ss. 59–60 samt ss. 111–113. Det gamla Pråmhuset brann 1723 men ett nytt byggdes upp och finns kvar.

²² Pieter Sten till Arenstorff decherup 3 juni 1678 (468 Krigskollegiet [Landstaten] 1660–1678 Indkomne Breve 1678 s.4. Breve:71, DRA.): »Magnus Swave haft Nu igen på Nytt weret I den swenske Leyer och haft haft den ære at tale med Kongen aff Sverige, huad her Generalen synes om Mand skulle tage ham fast. Jeg troer ham intet wæl.» Odaterat några dagar senare (före 6 juni): »Jeg shref Min Her General till om Magnus Swave [3 juni] paa oretorpet huerleedes der med forholdes skall, wist er det noch at hand er Resolueret god swensk, Ellers gud were Uret.»

²³ Som Göran Rystad påpekat avgjordes det skånska kriget inte av det som skedde på hemmafronten utan på slagfältet på kontinenten. Se: Göran Rystad, »Snapphanarna och 'det lilla kriget'», ss. 283–298 i Göran Rystad (red.), *Kampen om Skåne*, Falun 2005, s. 297.

²⁴ Frank Tallett, *War and Society in Early-Modern Europe*, London 1992, för utveckling av fästningar i trace italiennestilen samt belägringskrig se ss. 34–37 och ss. 50–53. Se även: *Slagfältet under stormaktstiden*, förf. Christer Jörgensen, Michael F. Pavkovic, Rob S. Rice, Frederick C. Schneid, Chris L. Scott, Lund 2005,

ss. 184–191. För »guerre de châteaux» se Tallett, s. 148. Vidare: Tallett, s. 96 och ss. 128–131 om lösensummor för fångar som extra inkomst för enskilda soldater och stater.

²⁵ För den brända jordens taktik se Tallett, s. 59 och s. 148. Tallett understryker också att många områden som utsattes för den här sortens krigföring blev mycket hårt åtgångna. Han nämner (s. 150) staden Châtelet i Charleroi området som 1677 kom i kläm mellan franska och spanska styrkor som båda ansåg sig vara herrar över staden, men även Ungern som periodvis bildade ett enda gränsområde mellan imperiet och turkarna utan att någon riktigt visste vem som hade herraväldet. Vidare nämns Irland på 1590-talet och Lorraine på 1630-talet som områden som ödelades systematiskt.

²⁶ För irreguljära trupper och absolutism se: Johannes Kunisch *Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus*, Frankfurter Historische Abhandlungen, Band 4, Steiner Verlag GMBH Wiesbaden, 1973, om de absolutistiska arméerna se till exempel: ss. 1–4 samt s. 21 och s. 27.

²⁷ Bland annat försökte man komma åt den svenska posten genom friskyttarna trots att det var stillestånd. Kapten Simons trupp låg i frontlinjen till krigets sista dagar, på order från sina överordnade. Enstaka reguljära partier under Swanewedel och Pieter Sten skickades också ut på spaningsuppdrag trots att de officiellt sett inte fick ta till vapen. Se också diskussionerna i danska krigsrådet vid Kristianstad i juli 1678 som är återgivna av Jensen, ss. 372–391. Här framträder tydligt i vilka sorts situationer man ansåg sig kunna ha nytta av friskyttar och partigångare: i det läget främst för rekognoscering och för att komma åt fiendens försörjningslinjer.

²⁸ För kroater och pandurer se: Kunisch, s. 5 och s. 35. Kunisch nämner också ungerska, franska och ryska fritrupper samt preussiska »Freibattalionen» och Fredrik den stores »Freycorps». Se också Jensen om kroaterna i Skåne, s. 335 och s. 422. Vidare: *Slagfältet under stormaktstiden*, s. 54 som dock daterar kroaterna och pandurernas intåg på den europeiska krigsscenen alltför sent. Se vidare: Lars Ericson Wolke, *Krigets idéer. Svenska tankar om krigföring*, Värnamo 2007, s. 109 och s. 180. Wolke understryker att svenskarna lärde sig hur det »lilla kriget» gick till under det skånska kriget och sedan själva använde sig av liknande stridsmetoder i kriget på andra sidan Östersjön.

²⁹ Sörensson, ss. 38–39 och Jensen ss. 453–453, Swanewedel brukade använda »skytter» som avant-garde. Vad skillnaden var mellan Schwanewedels skyttar och friskyttar är osäkert.

³⁰ Ett exempel på ett större »parti» beskrivs i proviantmästare Hans Thomesens (namnet osäkert på grund av nästan oläslig underskrift) rapport till Knud Thott från 31 oktober 1678, 468:72, DRA. Thomesen beskriver en noggrant planlagd furagerings- och rekognoscerings-

operation från Landskrona till Värpinge, Malmö, Sallerup och Krogholm. Merheim, Swanewedel och Levetzou ledde detta »parti» som bestod av ryttare, fogdar och civil personal. Ett antal fångar togs och Thomesen meddelade att »dj skød som alle dieffle». Tre veckor senare var en dansk fogde i Ystad och arresterade två köpmän från Lübeck på Generalkommissariatets order eftersom dessa män hjälpt svenskarna med proviant. Amtsman Knud Thott meddelade den danske kungen att fogden haft med sig »några friskyttar». Se: Knud Thott till kungen, 20 november 1678, 468:72, DRA. Krigskommissarie Sven Erlandsson meddelade dock den svenske kungen att fogden haft med sig sexton ryttare och en hel trupp snapphanar. Rapport från Erlandsson till kungen, Tunbyholm, 20 november 1678, Skrifvelser till Konungen E-F, SRA. I detta sammanhang är det viktigt att båda källor var ense om att truppen som sänts för att arrester köpmännen var blandad. I detta fall skilde Erlandsson mellan snapphanar och fogdar, men han uppgav på andra ställen att till exempel fogden Mogens Hacksen i Färs och Frosta var en snapphane. Se: kopia av brev från Sven Erlandsson till Knud Peders 13 februari 1677, 468: Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 breve (Interceptirte breve) 1677–1679: 88, DRA. Vid Mogens Hacksens död tog brodern Johan över fogdeposten. Johan Hacksen underströk i sina inlagor till de danska myndigheterna att han deltagit många gånger i strid på liv och död. Han tipsade också Arenstorff om var han själv och friskyttarna bäst kunde anfalla svenskarna i kölvattnet av den svenska armén. Om Arenstorff inte hade friskyttar att sända honom kunde han själv mönstra några. I slutet av november 1678 uppgav Knud Thott att Johan Hacksen så gott som naken lyckats fly undan svenskarna från Tunbyholm. Se: Johan Hacksen till Generalkommissariatet, 23 november 1679 470:1953, DRA; Knud Thott till kungen, bortklippt datum 1678, 468:72, DRA. Johan Hacksen till Arenstorff, 31 juli 1678, 468.

³¹ Jørgen Krabbes första »inlägg» i rätten, 5 oktober 1677, tryckt i Aletophilus, (Olluf Rosencrantz), En sandfärdig REPLIQUE imod Den falske Deduction, som underfundligen er sammenspunden til at bemandtlen den Morderiske oc Tragødiske Action Som Gen.Leutenant oc Vice-Gouverneur i Mallmöe Baron Jørgen Sperling Sammedests lod anrette offer Den Høyädle oc Velb: Herre Baron Sl. Jørgen Krabbe Den 16.Januari 1678, Köpenhamn 1678, ss. 12–13. Se också: Hjørning, ss. 65–66 samt brev från Lars Tömeschiär till Ms Le Commissaire Jean Stridbeck, 28 maj 1678 (468 Krigskollegiet [Landetaten] Opsnappede /Interceptirte breve 1677–1679: 89, DRA.): »H Jørgen Krabbe ... är blefwen arcubuseret, män döde därpå och med dän bekiännelsa att han var en ährlig swensk Man som aldrig har ment hans Kgl. Mt. illa.». Jens Harboe till Herman Meyer, cirka 20 september 1677, 468 Krigskollegiet (Landeta-

ten), Indkomne breve:57, DRA: »Die Totten und Jørgen Krabbe ... leben in der Stetigen Suversucht Ihre Königl: Mt: ihnen die grösste genade erweisen und aus diesen laborint auszehen.» Anmälan mot Henning Olsen från 4 augusti 1676 undertecknad Jørgen Krabbe. 470 Generalkrigskommissariatet 1674–1679 Krabbe-Kørbitz:1939, DRA. Se också: Jojan Vadenbring, »Om vi blifver svensk. Identitetsfrågor i övergångstid», ss. 160–179 i Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Integration och identiteter i det förnationella Norden, Göteborg/Stockholm 2006, ss. 171–173 samt Joanna Vadenbring, »Collective Identities, Integration and Resistance during the Scanian War 1676–1679», opublicerad PhD avhandling, Det europeiska universitetsinstitutet, Florens 2010, s. 363 och s. 389.

³² Bland annat adelsmannen Niels Krabbe (Jørgens farbror) och teologistudenten Jacob Wesseltoft uttryckte denna ståndpunkt. Se: Fabricius II, s. 14 samt Jacob Jöranson Wesseltoft Theol: Studiosus till förräderikommissionen, Malmö 28 februari 1682. LDA, Filc:1, 1681–1715, LLA.

³³ Från hörjan hörde Wesseltoft förmodligen till Steen Brahes skånska dragoner vid vilket Hermansen var först kapten och sedan major. Hermansens män hörde till rytteriet men räknades ibland till friskyttekåren. Bülaus regemente var helt reguljärt fotfolk. För Wesseltofts militära karriär se till exempel: Lista från mönstring på Mölleröd 21 juli 1678, »Obr. Bülaus Regiment», 468:85, DRA; Fabricius III, s. 50, s. 83 och s. 106 samt Nils Parelus »Fra soldat til sjælesørger», ss. 26–41 in *Nordtröndelag Historielag Årsbok for 1954*. För Cecilia Bonde förhållande till prästfamiljen i Visseltöfta se: Sessel Bonde till Herr Doctor Knudt (biskop Canutus Hahn), 28 november 1681, Lunds Domkapitel, Acta Cleri 1681, Fia:2. Se också: Johansson, s. 11. Enligt denna bok var det *med friskyttarnas goda minne* som Cecilia Bonde gjorde detta.

³⁴ För Swaves karriär efter 1679 se: Fabricius IV, s. 71, s. 111 och s. 195.

³⁵ Vissa personer ansåg att det var av naturen givet att skåningar skulle erbjuda den danske kungen sin tjänst. En av dessa personer var författaren till »Det hevnnraabende blod»: »Då kungen av Danmark kom till Skåneland med sin armé tog många av landsortsbefolkningen tjänst hos kungen av Danmark som partigångare och friskyttar för att tjäna deras rättmätige herre enligt Naturens Plikt. Därefter var de auktoriserade att under sina tilldelade officerare anfalla Danmarks fiende som var svenskarna.» Partigångare var den sorts kommandosoldater som Pieter Sten representerade.

³⁶ Kapten Simon band prästen Nils Holmbye i Västerstad mellan två hästar och lät honom springa en lång sträcka däremellan när prästen inte ville låta Simons män gå till nattvard. Det finns också hotelsebrev från honom till svenskarna och skånska förrädare i arkiven.

Se: Hedwall, s. 17. Simon Andersön hotade prästen i Andrarum, Andreas Schartau med att se till att pastorn förr skulle glömma Gud än honom. Schartau var svenskvänlig skåning och uppgav mot slutet av sitt liv att »snapphanarna» slagit honom så med gevärskolvorna att han fått tuberkulos. Några namn på dessa snapphanar uppgav han ej. För övrigt var Schartaus fru, Anne Christensdatter Klim, god vän med Simon Andersön. Pieter Sten var känd för att ha stoppat den samarbetsvillige prästen till halsen i vatten och för att svurit till präster. Han anklagades också för att ha förorsakat prästen i Gudmantorps död i danskt fängelse. Se: M. Schowgardus till förräderikommissionen, 28 februari 1682, Lunds domkapitel, Acta Cleri, 1681–1715 FIIC:1, LLA samt Alenäs, s. 151. Det skall tilläggas att det var ytterst vanligt att soldater av alla slag anklagades för våldsamheter och fult språk. Se till exempel: Tallett, ss. 122–128 samt s. 146.

³⁷ Hänvisningen till Ulrich Gyldenløves brev kommer från Sverre Steen, *Det norske folks liv og historie*, band V, Oslo 1930, s. 225.

Källor och litteratur

Rigsarkivet i Köpenhamn (DRA)

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Indkomne breve 1677 H4. Breve-L.4. Breve:57.

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Indkomne Breve 1678 M.4. Breve: 69.

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Indkomne Breve 1678 S.4. Breve:71.

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Indkomne Breve 1678 T.4. Breve - Wi:72.

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678 Opsnappede breve (Interceptirte breve) 1677–1679:88.

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1675–1678 Forhør over og udsagn af fanger og overløbere:98.

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1675–1678 Forhør over og udsagn af fanger og overløbere 1677–78:99. Äldre benämning: »Depositiones und Kundschaften, Forhør og Udsagn af Fanger Overløbere og andre 1675–77».

468 Krigskollegiet (Landetaten) 1660–1678, Uanbringelige registrerede sager, Nov–Dec 1678+Div: 85.

468 Krigskollegiet (Landetaten) Opsnappede breve (Interceptirte breve) 1677–1679: 89.

469 Krigskancelliet 1676–1762 Ruller 1676–1762: 1770.

469 Krigskollegiet (Krigskancelliet) 1678–1762 Den danske militæretat 1679–1682:1771.

469 Krigskollegiet (Krigskancelliet), Fortegnelser og Ruller over Friskytterne: Skaane og Bleking 1677–80: 1843–1847A.

469 Krigskancelliet 1679–1699 Indkomne sager 1679 Maj–Juni:831.

470 Generalkrigskommissariatet 1674–1679 Indkomne breve, 1674 Arnstorff 1679 Auerswald: 1921.

470 Generalkrigskommissariatet 1674–1679 Indkomne breve Krabbe-Kørbitz:1939.

470 Generalkrigskommissariatet 1674–1679, Indkomne breve 1674 Skåne Herreder-1679 Skåne Herreder: 1953.

571 Reviderede Regnskaber Militære Regnskaber 1676–1676 Friedrich Mechlenburgs regnskab for Landskrona med bilag mm.:Ve 29a–35b.

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn (DKB)

Hjørring, Anders Matthiesen. »Det hevnraabende Blood over den Belials Rettergang som svenske Blod-Dommere admitterede imod Jørgen Krabbe, og over det uforskammede Smee-Skrift, som Forfølgerne haver ladet publicere, trykt udi Malmø Anno 1678». MS Rostgaard 93 4to.

Oberstløjtnant J.C.W Hirschs og Premierløjtnant Kay Hirschs, *Fortegnelse over de danske og norske Officerer med Flere fra 1648–1814*, Ny kgl. Saml 1586.

Landsarkivet i Lund (LLA)

Lunds Domkapitel, Acta Cleri 1681, Fla:2.

Lunds Domkapitel, Acta Cleri, 1681–1715 FIIC:1.

Riksarkivet i Sverige (SRA)

Skrifvelser till konungen E-F.

Tryckta källor

Aletophilus, (Olluf Rosencrantz), *En sandfærdig REPLIQUE imod Den falske Deduction, som underfundligen er sammenspunden til at bemandile den Morderiske oc Tragoediske Action Som Gen.Leutenant oc Vice-Gouverneur i Malmøe Baron Jörgen Sperling Sammesteds lod anrette offver Den Höyädle oc Velb: Herre Baron Sl. Jörgen Krabbe Den 16.Januari 1678*, Köpenhamn 1678.

Publicerad litteratur

Alenäs, Stig. »Förräderikommissionen 1682», ss. 150–183 i Stig Alenäs (red.), *Roskildefreden 350 år. Från danskt till svenskt kyrkoliv*. Malmö 2008.

Björkelund, Gottfrid. *Bosjöklösters historia*, Lund 1945.

Carlquist, Gunnar (red.). *Lunds stifts herdaminnen från reformationen till nyaste tid, Serie II:12 Villands och Gårds kontrakt*, Lund 2004.

Cronholm, Abraham. *Skånes Historia och Beskrifning. Skånes Politiska Historia, efter till största delen otryckta källor*, Stockholm 1851.

Fabricius, Knud. *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige*, I–IV, København–Lund 1906–1958.

Frantzen, Ole. L. & Knud J.V. Jespersen (red.). *Danmarks krigshistorie 700–1814*, København 2008.

- Fryxell, Anders. *Berättelser ur Svenska historien*, i urval av Axel Strindberg, vol. IV, Malmö 1983 (originalutgåvan publicerad mellan 1823 och 1847).
- Hedwall, Anders. *Tullsagra Simon alias Simon Snapphane. En skånsk frihetskämpe*. Köpenhamn 1966.
- Jacobsen, Sthen. *Den nordiske Kriigs Kronicke*, 1697 redigerad och utgiven av Martin Weibull, København 1897.
- Jensen, N.P. oberst. *Den skaanske Krig 1675–1679*, Kjøbenhavn 1900.
- Johansson, Ivar. *Ur Vankiva sockenkrönika I: Kyrkan och hennes tjänare*, Hässleholm 1967.
- Johnsson, Pehr. *Snapphanefejden, Brev och anteckningar*, Örebro 1910.
- Kjær, Gitte. *Svend Poulsen Gønge – i verkligheten*, Skippershoved 1992.
- Kunisch, Johannes. *Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus*, Frankfurter Historische Abhandlungen, Band 4, Steiner Verlag GMBH Wiesbaden, 1973.
- Parelius, Nils. »Fra soldat til sjelesørger», ss. 26–41 i *Nordtröndelag Historielag Årsbok for 1954*.
- Rystad, Göran. »Snapphanarna och 'det lilla kriget'», ss. 283–298 i Göran Rystad (red.), *Kampen om Skåne*, Falun 2005.
- Slagfältet under stormaktstiden*, förf. Christer Jørgensen, Michael F. Pavkovic, Rob S. Rice, Frederick C. Schneid, Chris L. Scott, Lund 2005.
- Spegel, Hakvin. *Hakvin Spegels dagbok*, utgiven av Sune Hildebrand. Stockholm 1923.
- Steen, Sverre. *Det norske folks liv og historie*, band V, Oslo 1930.
- Sörensson, Pehr. *Friskyttarna (snapphanarna) under skånska kriget (1676–79), Deras organisation och militära betydelse*, Karolinska förbundets årsbok 1916.
- Tallett, Frank. *War and Society in Early-Modern Europe*, London 1992.
- Vadenbring, Jojan. »Om vi blifver svensk. Identitetsfrågor i övergångstid», ss. 160–179 i Harald Gustafsson & Hanne Sanders. *Integration och identiteter i det förnationella Norden*, Göteborg/Stockholm 2006.
- Wanngren, John. »Jürgen Offesen, komminister i Västra och Östra Vram – sognepræst i Jylland» ss. 48–57 i *Gärds Härads Hembygdsförenings Årsbok 1999*.
- Weibull, Lauritz (red.). »En skånsk adelsmans vedermödor under kriget 1676–1679», ss. 299–300 i *Historisk Tidskrift för Skåneland*, Band 7, Lund 1917.
- Weibull, Martin (red.). *Samlingar till Skånes historia fornkunskap och beskrifning*, Lund 1871.
- Weibull, Martin. »Anders von Reiser och Lärkeholmsstiftelsen», ss. 1–62 i *Skånska samlingar II:2*, Lund 1892.
- Wolke, Lars Ericson. *Krigets idéer*. Svenska tankar om krigföring, Värnamo 2007.

Opublicerad litteratur

- Vadenbring, Joanna. »Collective Identities. Integration and Resistance during the Scanian War 1676–1679», opublicerad PhD avhandling, Det europeiska universitetsinstitutet, Florens 2010.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2010, 200 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Professor Sten Skansjö, Lund, ordf., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, v.ordf., fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., bitr. landsarkivarie Bengt Danielson, Lund, skattmästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil.dr Kerstin Arcadius, Malmö, professor Lars Berggren, Lund, fil.dr Solveig Fagerlund, Viken, professor Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, arkivarie Petra Nyberg, Lund, kulturmiljödirektör Mats Riddersporre, Malmö, länsantikvarie Leifh Stenholm, Karlskrona, fil.dr Bengt Söderberg, Lund, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, fil.dr Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

GEORG WELIN
Kungarnas Dalby och biskop Egino

I

JOJAN VADENBRING
Mogens Swave och snapphanarna

24

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm,